

Sl. 1. Pogled na crkvicu Sv. Duha

Hans LIEBL
Wilhelm WILBERG

ISKOPAVANJA U ASERIJI*

I. Dosadašnja istraživanja Aserije

Na cesti koja povezuje Zadar s Kninom, na udaljenosti od oko četiri sata prema unutrašnjosti, leži gradić Benkovac, čijoj okolini puno draži pružaju mnogobrojne ruševine, od kojih većina podsjeća na mletačku vladavinu, ali nemali broj i na rimsko doba. Najdojmljiviji su ostatci jednog antičkog grada koji se nalazi u blizini današnjeg sela Podgrađa, udaljenog od Knina otprilike 4 km.

*Zbog iznimne važnosti teksta za izučavanje Aserije, koji je tiskan 1908. godine, uredništvo časopisa se odlučilo na objavu prevoda. Izvornik: H. LIEBL, W. WILBERG, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 11, Wien, 1908., 17-88.

Ruševine leže u području maloga vapnenačkog platoa koji dominira okolicom, i uzdižu se u strme obronke 244 m iznad razine Jadranskog mora i 94 m iznad podnožja otprilike dva km široke doline koja se od Benkovca pruža prema Bribirskim Mostinama. Na osamljenom položaju ističe se u krajoliku crkvice Sv. Duha /Sl. 1/, izgrađena u 17. st. gotovo posve od antičkog materijala i okružena grobljem, koja stoji na mjestu jedne starije crkve, što se pretpostavlja prema nalazima srednjovjekovnih komada arhitekture i odlomka jednoga zanimljivoga kaleža.¹

Taj pogodni smještaj terena pozivao je već u prehistorijsko doba na naseljavanje, kako to pokazuju neki prahistorijski predmeti i jedan intaktni grob-škrinja, koji su ovdje pronađeni.²

Na temelju dalekih podataka Tabule Peutingeriane (*Nedinum* – XII. segment manuskripta – *Asseria* XII. segment manuskripta. – *Burnum*) već je i opat Fortis³ u ruševinama naslućivao antičku Aseriju, a identifikaciju je potvrdilo Mommsenovo čitanje natpisa CIL III 8250. To se podudara i s ostalom predajom.

Skilak, kojemu možemo zahvaliti najstarije informacije o Dalmaciji, spominje (u Periplusu, c. 21) da ova područja nastanjuje liburnsko stanovništvo (*natpis na grčkom*) koje se s obzirom na jezik, kako smatra Ljubić⁴, jedva može izjednačiti s Plinijevim Aserijatima.

¹ Usp. Radić, Glasilo hrvatskoga starinarskog društva u Kninu 1901, str. 101-105, o ranijim iskopavanjima ibid. 1897, str. 163 f.

² Sastojao se od četiri grubo isklesane kamene ploče debljine 0,08 m, koje su formirale neku vrst sarkofaga dužine 0,77 m, širine 0,57 m i dubine 0,7 m. U tri sloja nađeni su ostatci kostiju i sedam različito usmjerenih lubanja. Prilozi: jedna velika i četiri male fibule, perla sa šest rupa, jedna šuplja glava, jedno puca i dva fragmenta koja se ne mogu pobliže odrediti. Svi su predmeti brončani. Fibule pokazuju tip iz razdoblja kasnog halštata (Hörnes, Urgeschichte, 543: "Dalmacija će, bez sumnje, kad se to bolje istraži, sa svojim mnogobrojnim tumulima pokazati zapadni nastavak izrazito lokalno obojene halštatske kulture, kakva je opažena u Bosni i Hercegovini. Analogije imate u nalazištima iz plitkih grobišta polja Jezerine u sjeverozapadnoj Bosni (Radimsky, Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bei Bihać, Wissensch. Mitt. aus Bosnien und der Herzegowina, III, 39 ff., usp. npr. slike 91, 136, 452, 494, 530 itd., gdje se redovito pojavljuju uz kasne fibule certose, zbog čega bi se mogle datirati otprilike u godinu 400. prije Krista. (Hörnes, Urgeschichte, 599, bilj. I). Usp. Bull. d. soc. adriat. di scienze nat., 1900; Bull. dalm., 1900, str. 169 ff. Od ostalih prehistorijskih predmeta treba navesti još jednu malu dvostruku spiralu i jednu lijepu fibulu certosu.

³ Fortis, Voyage en Dalmatie, 48-52. O Fortisu, usp. VCIL III, str. 277, XXXVII; Mommsen, Ephem. Epigr., IV, 60 i 83; Kubitschek, Arch. Epigr. Mitt., XIII, 181 ff.

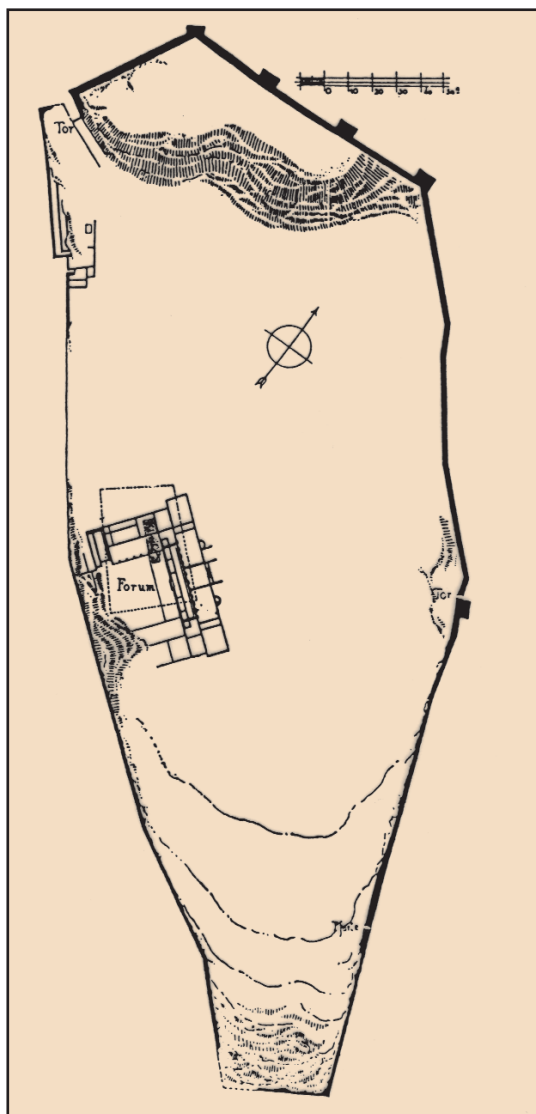
⁴ Archiv für österr. Geschichtsquellen, XXII, 2, str. 254.

Kod Plinija (Nat. hist., III. §, 130) koji se ovdje poziva na *Descriptio Italiae Divusa Augusta* (III, 46), Aserija spada među gradove X. regije, a to svrstavanje bilo je najvažnije za cenzus.⁵ U geografskom smislu ležala je unutar granica Liburnije,⁶ III, 139, gdje ju Plinije pri nabranju gradova navodi kao *conventus Scardonitanus* na listi koja je prema Cuntzu⁷ nastala u Klaudijevo vrijeme. Na tom se mjestu posvjedočuje imunitet Aserijata. Kod Ptolemeja (2, 16, 10) Aserija se pojavljuje pod pogrješnim nazivom **Αττιενίτες**, svrstana u kontinentalne gradove Liburnije s geografskim određenjem:

$$\mu \beta' \delta'' \left\{ \begin{array}{l} \mu \delta' \gamma'' \\ T \mu \delta' L'' \gamma'' \end{array} \right. \text{ to je } 42^\circ 15' \left\{ \begin{array}{l} T 44^\circ 20' \\ 44^\circ 50' \end{array} \right.$$

Jelić⁸ ukazuje da se ovdje radi o zamjenni položaja četiriju mjesta koja se, kako slijedi trebaju postaviti ovako:

Varvaria (umjesto Asseria) 41° 45' 44° 50'
 Nedinum (umjesto Varvaria) 41° 10' 44° 20'
 Asseria (umjesto Salvia) 41° 40' 44° 20'
 Salvia (umjesto Nedinum) 44° 30' 44° 15'

Sl. 2. Plan Aserije

Taj ispravak omogućuje utvrđivanje ubikacije gradova Aserije, Nadina i Salvije (Bulić, *Jahreshefte*, II, prilog, st. 110).

Kao *seriem* pronalazi se još kod geografa Ravenata (IV, 6).

⁵ Mommsen, jubilarno izdanje u Kiepertovu čast, 103.

⁶ Usp. Cuntz, *De Augusto Plinii Geographicorum auctore*, 29.

⁷ Suppl., *Jahrbuch f. Philologie*, XVII, 515 ff.

⁸ Das älteste kartographische Denkmal über die römische Provinz Dalmatien, *Wissensch. Mitt. aus Bosnien und der Herzegowina*, VII, 167 ff.

Sl. 3. Gradske zidine

Kao što pokazuju natpisi, Aserija je, poput susjednog Nedina, pripadala tribusu Klaudija, čije se područje prostiralo odavde prema sjeveru do Piave, uključujući Tarvis. Izuzet je bio samo obalni pojas između Akvileje i Pule. Pripadanje Aserije tribusu Klaudija može se smatrati vrlo vjerojatnim po tome što je gradić za vrijeme cara Klaudija dobio municipalna prava (Mommsen, *Ephem. Epigr.* III, 232; Kubitschek, *De Romanarum tribuum orig. ac propag.* str. 200).

U natpisima se javljaju osobe sa svećeničkim i municipalnim častima:

CIL III 2850 T. Iulius Clemens dec(urio) Asseria.

Na arhitravu jednog od portika (stupac 61) [.....] dec(urio), augur;

br. 12. L. Caninius Fronto IIvir flamen divi Claudii, IIvir quinq(uennalis);

br. 14. [.....] anno [duo]virat[us];

CIL III 9940 [.....] aedilis II [vir]. Dosadašnja nadopuna II [IIvir] je netočna; previđeni su tragovi koso postavljene treće haste.

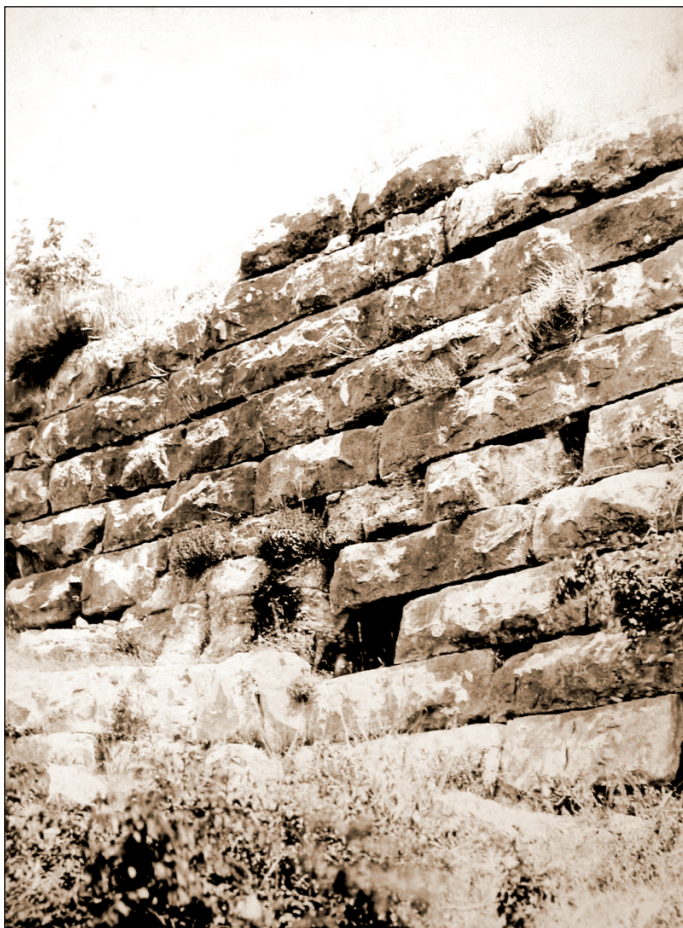
CIL III 9941 T. Publicius Saturninus omnibus honoribus patriae suae functus.

Upitno je bi li se na temelju fragmenta br. 13 VIviri Augustales moglo prihvatiti za Aseriju. U CIL III 9942 riječ je o jednom collegium fabrum et centonariorum.

Na temelju opeka s pečatom leg. VIII Aug(usta) (CIL III 10181) Hirschfeld zaključuje (Hermes, XXV, 353) da se radi o jednoj opsadi iz augustinskoga doba, dok Patsch, *Wissensch.*

Mitt. aus Bosnien und der Herzegowina 1900, str. 96, svrstava ovu opeku u doba Antonina Pija (usp. također Mommsenovu napomenu uz CIL III 6435). Uz legionarsku opeku koja pripada osamdesetim godinama 1. st. poslije Krista III FF, usp. Bersa, Bull. Dalm., 1900, str. 164 (CIL III 15110).

Dragocjena objašnjenja o rasprostranjenosti područja Aserije daju dva natpisa: CIL III 9938, pronađen kod Dobropoljica, otprilike 10 km zapadno od grada Aserije, gdje se izvješćuje o pograničnim sukobima Aserijata i Alverita, kada je za presudu spora legat *M. Pompeius Silvanus* postavio pet muškaraca kao iudices; te jedan natpis pronađen 1905. na istoj udaljenosti sjeverno od Aserije kod Bruške, na temelju kojega saznajemo za sličan pogranični sukob Aserijata i Sidrina (Colnago i Keil, Jahreshefte, VIII, prilog, st. 53; Patsch, *ibid.*, 119).

Sl. 4. Gradske zidine

Svoj najveći procvat dostigao je gradić u 2. st. poslije Krista. U to vrijeme grade se monumentalne građevine, koje su otkrivene pri posljednjim iskopavanjima. No, zaključujući prema brojnim natpisima iz dioklecijansko-konstantinskog doba, i tada se uživalo u priličnom blagostanju.

Kad su se Avari 568., nakon uništenja Gepidskog carstva i povlačenja Langobarda u Italiju, utvrdili u napuštenoj Panoniji i kad su slavenska plemena koja su dospjela pod njihovu vrhovnu vlast (a koja su već u prvoj polovici 6. st. pustošila zemlje Balkanskog poluotoka u svojim pljačkaškim pohodima) sada svom silinom prodirala prema jugu, pri tomu su u prvom redu bili pogođeni Romani u Dalmaciji. Najveći dio stanovništva pobjegao je u obalne gradove, osobito u utvrđenu Salonu, koja se,

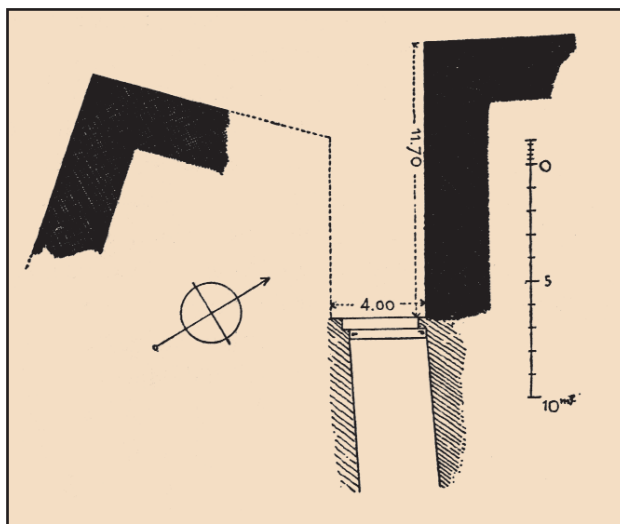

Sl. 5. Vrata na istočnoj strani gradskih zidina

prema novijem istraživanju,⁹ uspjela najduže odupirati, sve dok napokon, oko 614. godine poslije Krista nije pala u ruke Slavena. Razaranja dalmatinskih kontinentalnih gradova, također i Aserije, moralo je, prema tome, uslijediti u posljednjim desetljećima 6. st.¹⁰ U 10. st. piše Konstantin Porfirogenet: “Slaveni su ih osvojili i razorili i sada tamo ne prebiva više nijedan čovjek.” Čin razaranja završen je vihorom koji je više od jednog tisućljeća harao opustošenim gradovima, pokopavši ih pod gomilom razvalina visokom i nekoliko metara.

⁹ C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften XLVIII, 26: Nodilo, Pad Solina, iz jednog fragmenta njegove povijesti srednjeg vijeka, objavljene u Glasniku Matice dalmatinske, II, 3. knj., I. sv., str. 7; Bulić, *Bull. Dalm.*, 1904., str. 209; 1907., str. 268 ff.; Dümmler je u *Sitzungsber. Akad. Wien*, XX, 366, pretpostavio godinu 639. poslije Krista kao godinu razaranja Salone.

¹⁰ Nalaz novčića iz Narone seže do 582. god. nakon Kr., *Bull. Dalm.*, 1902., str. 197 ff.; *Bull. nuovo crist.*, Roma, 1902, str. 234; Jireček, III, 73, uz I, 28.

Sl. 6. Nacrt vrata na zapadnom uglu gradskih zidina

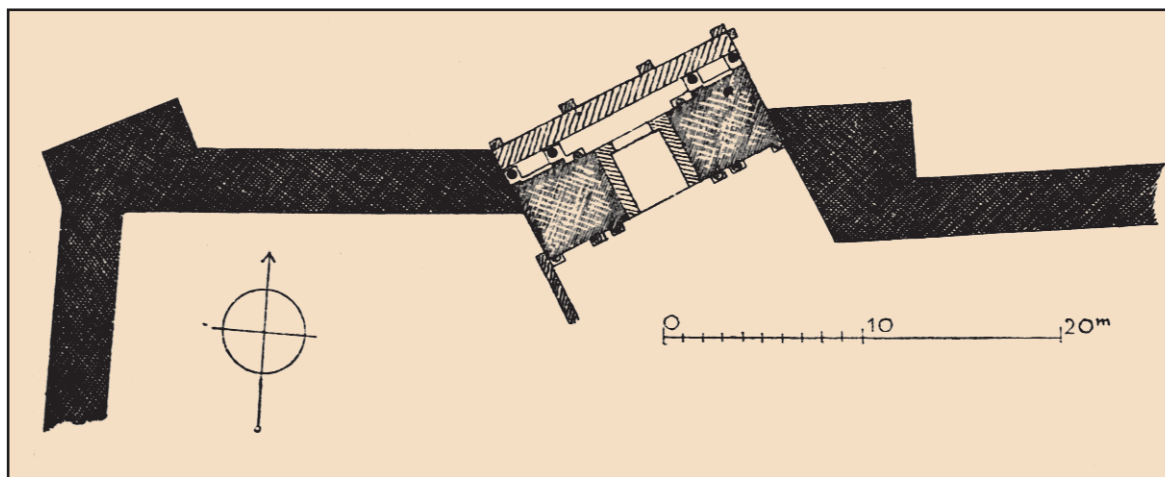
Prvi opis ruševina kod Podgrađa dao je opat Fortis 1778. /Sl. 11/,¹¹ koji je dojmljivim riječima istaknuo interes arheologa za goleme ruševine. Nakon njega slijedio je 1850. Ljubić, čiji je članak u *Archiv für österreichische Geschichtsquellen*, XX, str. 254-259, uz Fortisov opis ruševina, također dao važan epigrafski materijal.¹² On spominje i pokusna iskopavanja koja da je u Benkovcu poduzeo kapetan garnizona grof Lilienburg četrdesetih godina proteklog stoljeća. Znanstveno istraživanje započeo je

Sl. 7. Kut gradskih zidina kod zapadnih vrata

¹¹ Fortis, navedeno djelo, str. 48 ff.

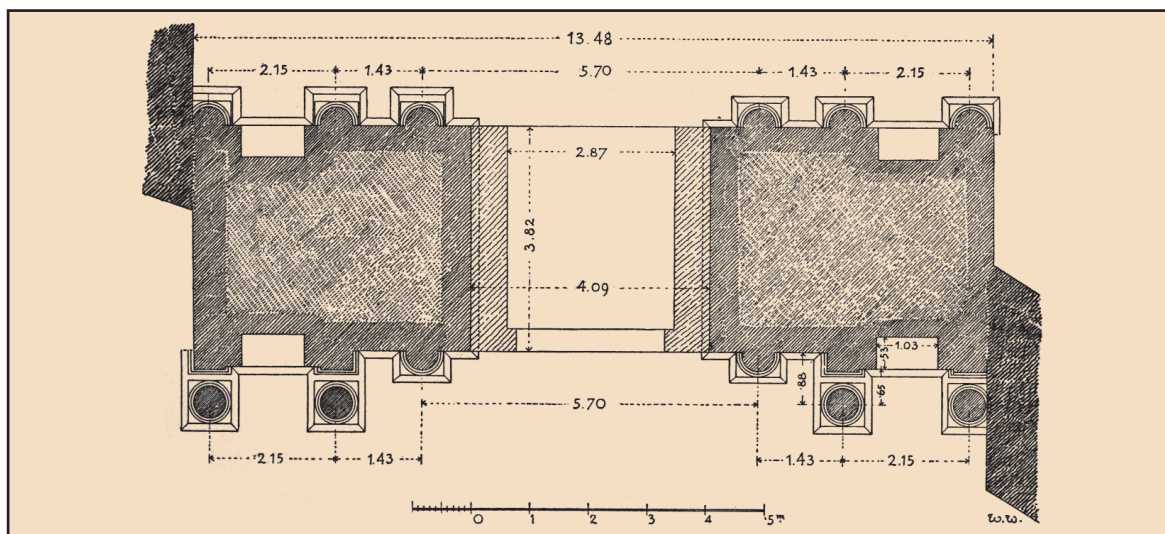
¹² Na njegove navode oslanja se Henri Cons, *La province Romaine de Dalmatie*, 200-3; Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, I, 365.

Sl. 8. Zid s Trajanovim vratima

tek preminuli pokrajinski školski inspektor Mihovil Glavinić, koji je 1891. godine te zidine gotovo u cijelosti iskopao, nakon čega je iste godine bio prihvaćen plan položaja grada prof. G. Niemanna.¹³

U zimi 1897. pri proširenju gradnje prema crkvi Sv. Duha naišlo se na velike arhitrave s natpisima, koji su dali poticaj za nova iskopavanja što ih je u sljedećim godinama provodio Austrijski arheološki institut pod vodstvom građevinskog savjetnika Ć. Ivekovića. Njemu, kao i kustosu Bersi, dugujemo najveću zahvalnost za stalnu potporu, osobito za izradu fotografskih snimaka natpisa i pojedinačnih nalaza. H.L.

Sl. 9. Nacrtr Trajanovih vrata

¹³ Sticotti, Arch. Epigr. Mitt., XVI, 44 ff. O Glavinićevu iskopavanju iz godine 1888.: Bull. Dalm., XIII, 6 i 8.

II. Rezultati novih iskopavanja

a) Gradske zidine i vrata

Usko bilo na kojemu je sagrađena Aserija, okruženo je s tri strane s duboko usjećenim dolinama, a s preostalom zaravni povezano je samo na sjeverozapadnoj strani. Njegova najveća širina iznosi oko 170 m, a dužina 440 m /Sl. 2/. Najviša uzvisina je na zapadu, odakle se teren postupno sužava prema uskoj jugoistočnoj strani. Čitavo je bilo okruženo gradskim zidinama, koje su sačuvane u gotovo cijeloj svojoj dužini; samo na južnoj strani jednim većim dijelom padaju u dolinu, ali i tu je linija građevine u potpunosti osigurana. Gradske zidine tvore dvije paralelne linije njihova tijeka široke zajedno oko 4 m, čiji je međuprostor ispunjen gustom masom manjih kamena u vapnenačkoj žbuci. S vanjske strane /Sl. 3/ upotrijebljeni su lijepi vapnenački kvadri, koji prikazuju tijek horizontalnih fuga i snažnu rustiku. Ovdje je, kao i s unutarne strane zida, kao vezivno sredstvo također iskorištena vapnenačka žbuka. Visina sloja varira između 0,30 m i 0,80 m. Posebno lijep dio gradskih zidina, koji se nadaleko vidi zbog igre svjetla i sjene vrlo modeliranih kvadara, prikazan je na sl. 4.

Troja vrata vodila su u unutrašnjost grada, od toga se dvojica vrata nalaze na sjeverozapadnoj strani, tamo gdje se područje grada spaja sa zaravankom. Treća, pokrivena izbočenom kulom visokom 3,60 m /Sl. 5/, smještena su na istoku. Prag vrata još je

Sl. 10. Glavno pročelje Trajanovih vrata u sadašnjem stanju

sačuvan; vrata, čija širina iznosi 1,28 m, bila su prvotno natkrivena lukom, koji su raniji posjetitelji Aserije mogli i vidjeti, a koji se vjerojatno srušio tek pri iskapanjima grofa Lillienburga. Komad imposta stoji još na svom prvotnom mjestu. Južno od tih istočnih vrata gradske zidine probijene su još jednim uskim ulaznim vratima, širokim samo 0,80 m.

Na sjeverozapadu je bila glavna strana prilaza gradu koju je, međutim, istodobno bilo i najteže obraniti. Ovdje su poredane četiri kule, od kojih su dvije kule štatile glavna gradska vrata. Mala vrata na zapadnom uglu gradskih zidina, čiji nacrt prikazuje sl. 6, bila su premještena tako daleko u unutrašnjost grada da je i sam bedem iskočio poput kule, te se formirao širok ulazni otvor kroz trijem između obaju dijelova zidina, dugačak 4 m. Taj ugao gradskih zidina /Sl. 7/ još je uvijek dobro sačuvan, dok su oni koji leže sučelice razrušeni sve do malih ostataka.

Glavna gradska vrata bila su smještena na uskoj sjevernoj strani, a prema ponovno nađenom kamenom natpisu bila su posvećena caru Trajanu. Posve po strani zapadno-istočnog pravca zida pronađena su nakoso u taj zid ugrađena vrata /Sl. 8/, pravokutno prislonjena prema osi prilaznih cesta, koja su vjerojatno bila zamjena za jedna starija vrata što mora da su stajala tik uz flankirajuću kulu, čija je jedna stranica tom promjenom pravca bila ukoso odrezana.

Usprkos velikom razaranju, ruševine su u takvom stanju da ne mogu postojati sumnje u nacrt kompleksa, a budući da se pri iskapanjima pojavilo dovoljno materijala za rekonstrukciju, može se dobiti donekle pouzdana slika cijele građevine.

Nacrt /Sl. 9/ pokazuje 13,48 m dugu i 3,82 m debelu jezgru zidina, kojima su površine bile vrlo dobro obložene fugiranim i ravnim vapnenačkim pločama, dok je unutrašnjost bila ispunjena kamenjem i zemljom, bez dodatka žbuke. 4,09 m širok otvor na vratima bio je s lijeve i desne strane flankiran polustupovima, kraj kojih su se pred zidom izbočila, u razmaku od 1,43 m, po dva puna stupa širine osi 2,15 m. S njima su bili usklađeni pilastri na zidu i između njih poredane niše. Stupovi i polustupovi stajali su na visokim postoljima, čiji su profilirani abaci u obliku trake obavijali cijelu građevinu. Strana koja je okrenuta prema gradu, a koja je po svom jednostavnijem obliku okarakterizirana kao stražnja strana, imala je umjesto parova potpunih stupova polustupove, kroz koje su otpadali zidni pilastri. U svemu ostalome ovdje je osna podjela bila ista kao i na pročelju.

Sl. 10 prikazuje glavno pročelje u današnjem stanju: desno se vidi jedini još in situ pronađeni stup prislonjen na gradski bedem, a kraj njega na postoljima leže baze stupova, zidnih pilastara i polustupova. U visini između zidnih pilastara vidi se profil podnožja pravokutne niše. Lijeva strana vrata jako je uništena, jasno se prepoznaje samo baza polustupa, a kraj nje visoko uspravno stoji lijevi noseći dovrtak. Do ugradnje pomoću malih, klinastih, rezanih kamena došlo je kasnije i o njoj će u nastavku biti govora.

Sl. 11. Sa stražnje strane Trajanovih vrata

Sa stražnje strane južni je dio potpuno uništen, sjeverni dio, bolje očuvan, vidi se na sl. 11: tri izbočena postolja s bazama polustupova, ostatak posljednjega glavnog stupa, koji još stoji uspravno, i jedna ploča zidne oplata koja se na njega naslanja, dok je zbog manjka ostalih zidnih ploča raskrčen materijal za popunjavanje središnjeg dijela zidina. Za konstrukciju pročelja trebalo je prije svega ustanoviti visinu stupova. Na žalost, nije se pronašao potpuni trup kule, niti se je dao sastaviti od komada.

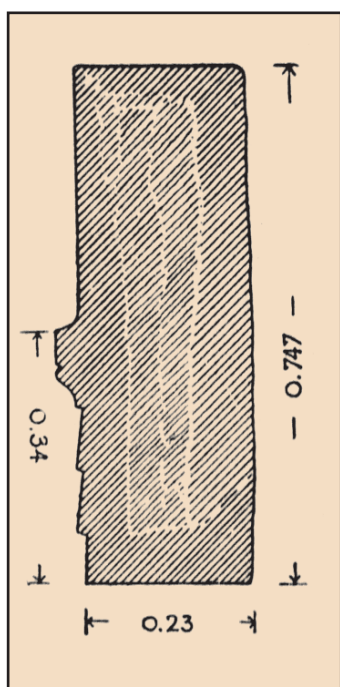
Stoga je rekonstrukcijom pretpostavljena visina stupa od 9' UD. Baza korintskog stupa visoka je 0,29 m, kvadratna plinta duga je 0,73 m, donji promjer stupa iznosi 0,515 m. Trup stupa, kao i svi obrađeni dijelovi (obradci) konstrukcije vrata, od žutog je vapnenca, ima 24 kanelire, čiji je donji dio do 1,35 m iznad baze obložen šipkama (obručima?). Na zadnjem trupu stupa koji još postoji in situ, izrađeno je samo 17 kanelira, dok je ostali dio stupa, okrenut prema gradskom bedemu, ostao neobrađen, što predstavlja dokaz više da su vrata kasnije ugrađena u već postojeći bedem. Od korintskih kapitela pronađen je samo jedan na stražnjoj strani, koji pripada kapitelu polustupa /Sl. 12/ i koji je na žalost jako oštećen.

Abak i volute su slomljeni, na akantima se vide duboko urezane žile i meke okrugle konture listova. Visina kapitela je 0,57 m, donja širina 0,44 m.

Sl. 12. Kapitel polustupa sa stražnje strane Trajanovih vrata

svom kraju čvrsto skovrčan zajedno s pločom, a pogotovo se gornja ploča, s obzirom na te odnose, teško može shvatiti. Svi su detalji jako površni i u mjerama nejednako izgrađeni. Sima je bila izrađena od posebno obrađenog predmeta i čini se da joj pripada jedan komad od 1,66 m dužine i 0,26 m visine /Sl. 15/.

Sl. 13. Komad arhitrava s Trajanovih vrata

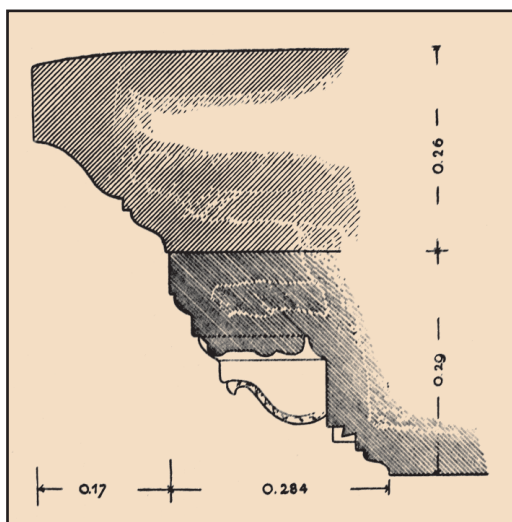
S arhitrava su sačuvani samo manji ostatci, jedan komad, dug 0,92 m /Sl. 13/, bio je ugrađen u veliki zid koji je kasnije vodio do vrata; drugi je pronađen na stražnjoj strani; posljednji ima jedan zadebljani spoj i pripada vrhu jednog od polustupova. Arhitrav i friz su izgrađeni od jednog komada, zajedno su visoki 0,747 m, prvi ima tri fascije i jedan pokrovni dio sastavljen od kime i ploče, obje gornje fascije jako su ukošene; friz je sasvim ravan.

Sl. 14 prikazuje najveći pronađeni komad vijenca. Jako visoke, sa strane ravne konzole s akantima postavljene su iznad niske dentikule. Geis je nasuprot kimi na

Pokraj prolaza kroz vrata lijevi dovratnik još uvijek stoji na svom prvotnom mjestu. Njegova mjera iznad istake postolja iznosi preko 2,21 m, a gore mu je površina ležišta. Pripadajući impost nije više in situ; između dviju vertikalnih spojnica (dodirnica) nađen je kamen dužine 1 m i visine 0,298 m, a uz njega je profil /Sl. 16/, za koji se zapravo može pretpostaviti da je pripadao tom impostu. Iznad vrata nadsvođen je luk, čija je prednja strana bila ukrašena trostruko fasciranim arhivoltom, kako to pokazuje pronađeni kamen /Sl. 17/.

Sl. 14. S vijenca na Trajanovim vratima

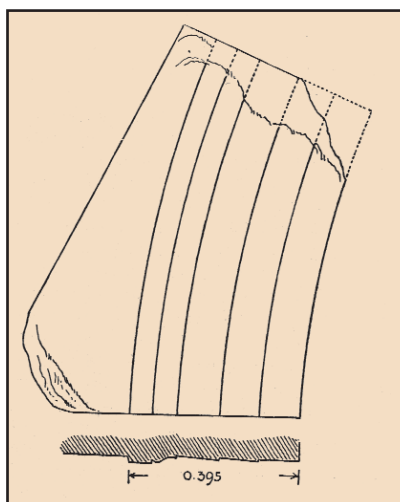
Sl. 15. Vijenac sa simom Trajanovih vrata

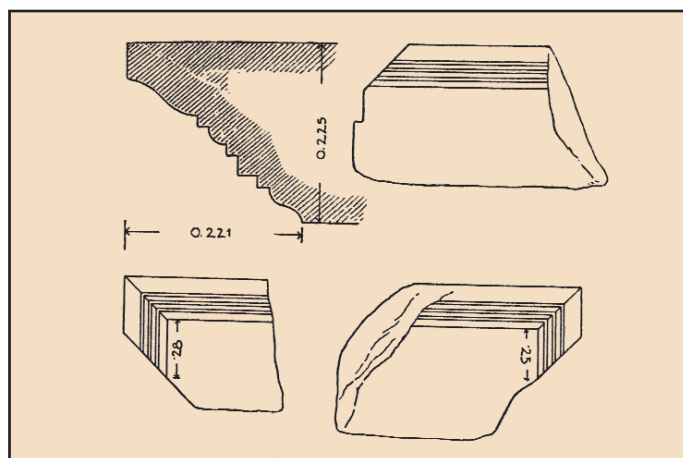
Sl. 16. S imposta Trajanovih vrata

Na zidu između oba para stupova bile se s prednje i sa stražnje strane poredane pravokutne niše. One su bile 1,03 m široke i 0,53 m duboke, a nalazile su se na jednom profilnom kamenu visine 0,29 m, usađenom u malo izbočene zidne pilastre, koji još leži in situ uz desnu nišu.

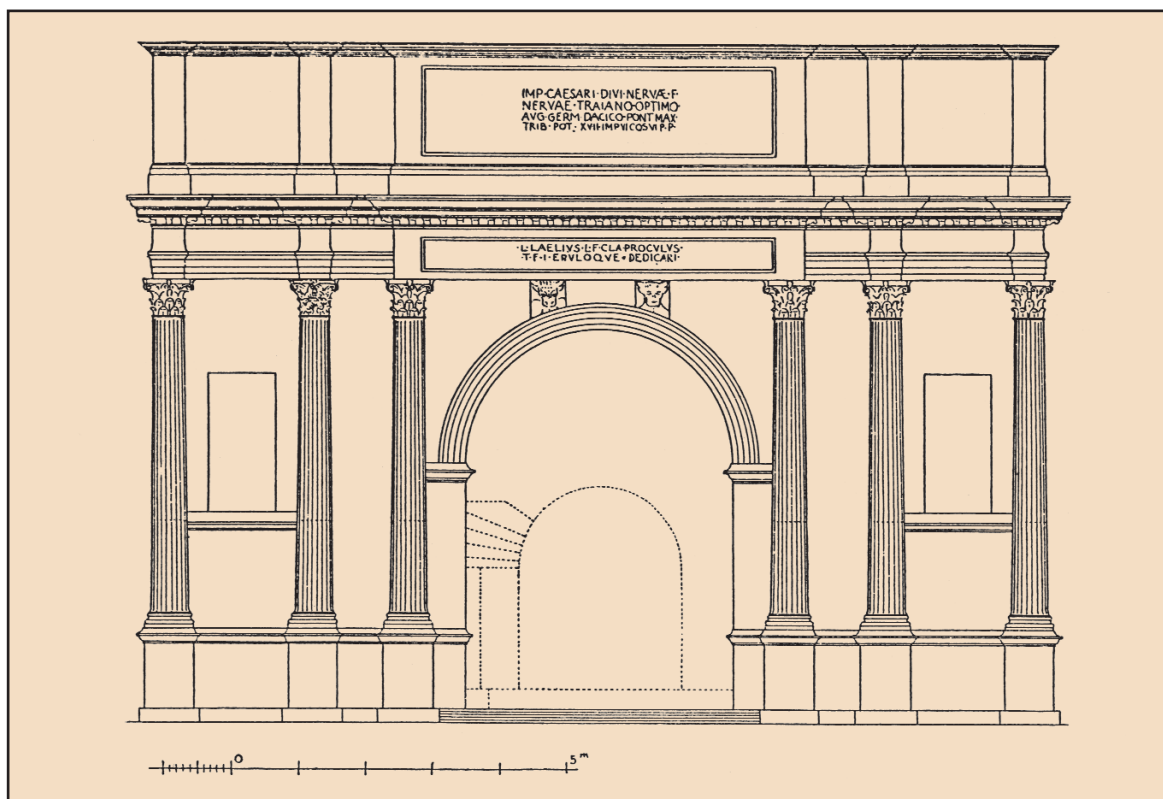
Na površini tog kamena brižljivo je poravnato ležište za strane i stražnji zid, ostali dio ostavljen je potpuno neobrađen pa je isključeno da su u toj niši bili postavljeni kipovi iako su one imale tu nakanu. Na temelju pronalaska jednoga obrađenog predmeta (obratka) na stražnjem zidu može se utvrditi da su niše bile visoke 2,10 m.

Sl. 17. S luka Trajanovih vrata

Sl. 18. Geis s atike Trajanovih vrata

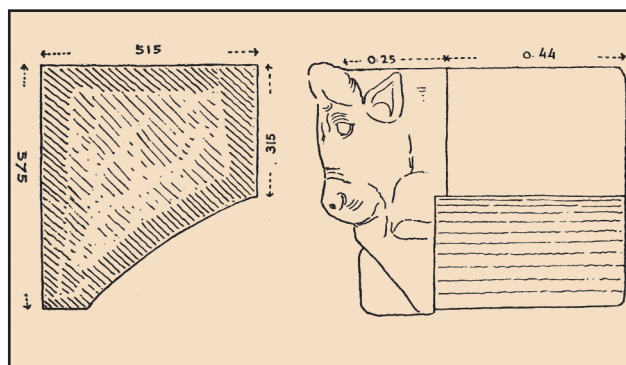
Sl. 19. Rekonstrukcija Trajanovih vrata (nacrt)

Nalaz mnogobrojnih komada vrlo širokog vijenca – na kojemu se djelomice vide otvorene vertikalne spojnice (dodirnice), a djelomice dijagonalno izrezani unutrašnji kutovi – upućuje na atiku, čija se visina nikako ne može sa sigurnošću utvrditi. Ovamo spadaju ploče na čijem je donjem dijelu izrađen malo izbočeni profil; neke su od njih gore ravno odrezane u visini od 1,03 m i 1,13 m, na njihovoj su površini napravljene rupe za klinove, a druge su pri vrhu slomljene; najviša među njima ima 1,68 m. Ispod tih ploča umetnut je još 0,31 m visok ravan kamen, koji je bio položen na vijenac. Geis atike, čiji se profil i pojedini karakteristični obrisi vide na Sl. 18, gore je ravno obrađen, na jednom komadu na vrhu vidi se rupa za klin sa žlijebom za odljev, pa se mora pretpostaviti mjesto za još jedan kamen koji je možda formirao podlogu za plastični figurativni ukras od kojeg više ništa nije sačuvano. Na skici rekonstrukcije /Sl. 19/ prihvaćeno je da je atika bila viša od najvišega sačuvanog komada ploče.

Plastično ukrašavanje nije u potpunosti nedostajalo. Između arhivolta i arhitrava bila su smještena dva prednja dijela bikova od kojih je jedan kasnije pronađen ugrađen u jednom kasnijem zidu. Snažna glava dobro je očuvana /Sl. 20/, rogovi slomljeni, kopito desne prednje noge nategnuto je uz tijelo. Dok se po visini kamena od 0,575 m tek dalo naslutiti

Sl. 20. Protoma bika s Trajanovih vrata

Sl. 21. Presjek i bočni izgled kamena

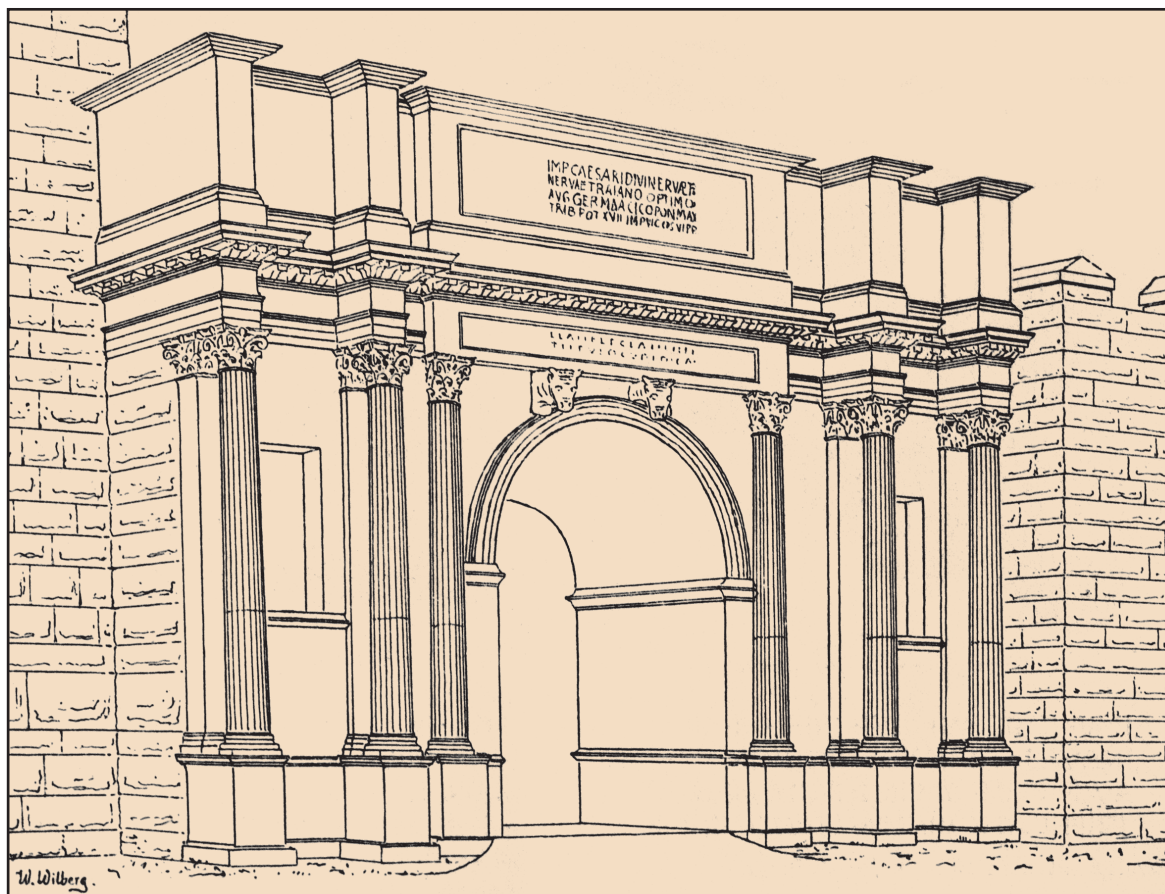
da je glava bika bila u istoj visini kao i kapiteli stupa, donja strana stupa tu je slutnju potvrdila. Na sl. 21 vidi se pogled sa strane i presjek kroz kamen, iz čega proizlazi da on nije bio upotrijebljen kao klinasti kamen luka na arhivoltu, već dosta nalijevo od sredine, tako da se druga takva bikova glava mora nadopuniti na odgovarajućem mjestu desno od sredine. Bikova glava ima na svojoj površini ležište od 0,25 m, a kamen ulazi u zid još 0,44 m. Pri iskopavanjima na stražnjoj strani pronađen je sličan kamen, na čijoj se prednjoj površini vidi bradata muška glava s rogovima i velikim izduženim ušima /Sl. 22/. Budući da je donja strana isto tako klesana kao i ona s glavom bika, ovaj kamen vjerojatno nije bio smješten na prednjem dijelu, već na odgovarajućem mjestu na poleđini. Arhitrav se zbog toga izbočio preko luka vrata oko 0,25 m pred površinu zida i ležao je na stranama obaju polustupova; i to u sredini glavâ obaju bikova.

Neke poteškoće stvara smještaj obaju natpisa nađenih kod vrata. Natpis s dedikacijom Trajanu glasi:

IMP CAESARI DIVI NERVAE F
 NERVAE TRAIANO OPTOMO
 AVG GERM DACICO PONT MAX
 TRIB POT XVII IMP VI COS VI P P
 drugi s imenom donatora:
 L LAELIVS L F CLA PROCVLVS
 T F I EPVLOQVE DEDICARI

Sl. 22. Protoma s Trajanovih vrata

Sl. 23. Rekonstrukcija Trajanovih vrata (perspektiva)

Prvi, neuokvireni, stoji na dva kamena 0,66 m visine, koji su s gornje strane spojeni kopčama, a dug je 2,387 m. Nasuprot tomu, Lelijev natpis stoji u jednom okviru koji je bio uklesan na tri kamena, visine 0,75 m, od kojih su dva još sačuvana. Sama dužina natpisa iznosi 2,39 m, desno od toga u okviru je prazna površina od 1,45 m, lijevo nedostaje kamen, ali okvir se ipak može izračunati pomoću danih mjera, $1,45 + 2,39 + 1,45$ na dužini od 5,29 m. Desno od kraja okvira nalazi se još glatka kamena površina od 0,15 m, tako da ukupna dužina tih triju kamena iznosi 5,59 m.

Na žalost, ni stanje ostataka ruševine ni nalazi ne omogućuju potpuno zadovoljavajuće rješenje, a podjela na skici rekonstrukcije može poslužiti samo kao pretpostavka. Izgleda da se zbog okvira jednoga od natpisa mora isključiti mogućnost da su na atici bila smještena oba. Isto tako nije moguće odvojeno ih raspodijeliti na prednjoj i na stražnjoj strani, oba su, dakle, stajala na prednjoj strani, doduše ime donatora na natpisu stajalo je ispod careva imena. Ako je pak stajalo na atici, onda se za onaj drugi natpis mora tražiti mjesto ispod atike. Međutim, visina Lelijeva natpisa usklađena je s onom arhitrava i friza – oba su 0,75 m visoka, a

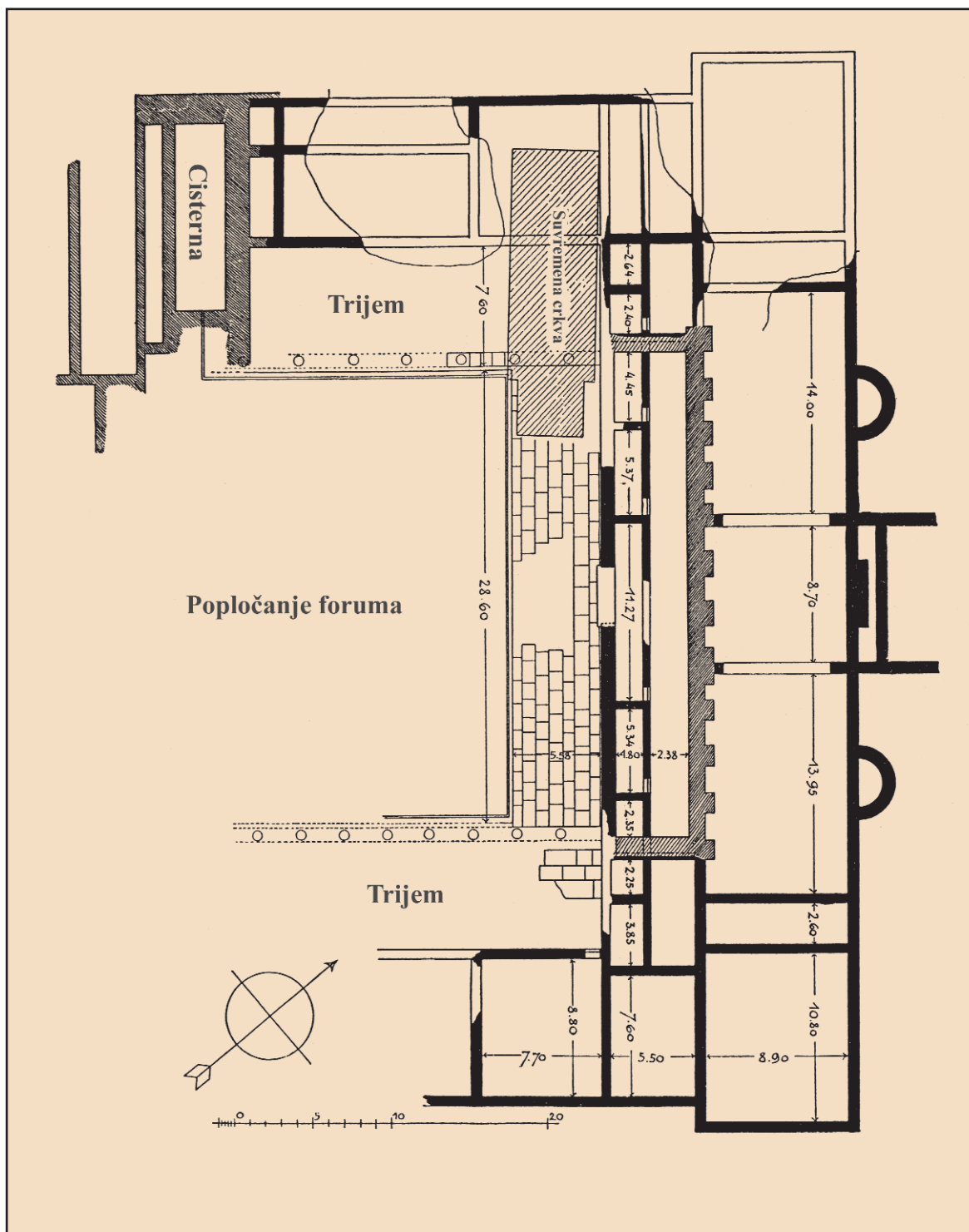
dužina od 5,59 m približno bi odgovarala širini osi polustupa od 5,75 m, pa je vjerojatna pretpostavka da je taj natpis postavljen iznad vrata na mjesto arhitrava, a pitanje profila onoga drugog natpisa na izbočinama iznad polustupova ostaje zasada neriješeno. To je poredak koji se može potvrditi primjerima iz Rima (usp. Durm, *Baukunst der Römer*, str. 400).

Kamene ploče, na kojima stoji natpis sa carevim imenom imaju gore na vertikalnim spojnica (dodirnicama) rupe za kopče, iz čega proizlazi da se na istoj visini nadovezuju i ostale ploče, koje mora da su bile prazne, jer je natpis posve sačuvan. Ta činjenica posve odgovara vrlo visokojatici na čijem je središnjem polju vjerojatno stajao natpis. Pretpostavlja se da je okvir bio isto tako velik kao onaj koji je dan za donji natpis. Naravno, pritom se nameće pitanje zašto se natpis stisnuo u sredinu, a nije se za njega iskoristila cijela raspoloživa površina; no i kod Lelijeva natpisa okvir je mnogo veći nego sam natpis, a sažimanje natpisa koji se nalazi upravo ispod careva kipa, posve je razumljivo.

Sa svojim arhitektonskim i plastičnim ukrasima vrata su sličnija nekom slavoluku nego gradskim vratima /Sl. 23/, a za obranu su bila potpuno neprikladna. Vjerojatno su se vrlo brzo ugradnjom jednog umetka bitno suzila. O tome svjedoči prag s lijevim dovratkom koji još leži *in situ* i iznad kojeg se nalazi i klinasto kamenje luka vrata, koje je punktiranjem uneseno na Sl. 19. Zbog toga je otvor na vratima bio širok samo 2,50 m, a prolaz se jakim potpornjima sužava na 2,87 m (usp. nacrt Sl. 8). Brižljiva obrada vapnenca ukazuje na ranije vrijeme gradnje. Kad se napokon pritisak barbara pojačao, gornji je dio konstrukcije vrata skinut i ona su potpuno zagrađena jakim zidom od lomljenoga kamena s potpornim stupovima u koje su pregrađeni mnogi dijelovi vrata, a zid je pri iskopavanju morao biti uklonjen.

b) Građevine unutar grada

Glavno područje iskopavanja u gradu leži pokraj male suvremene crkve i groblja koje ju okružuje /Sl. 1/. Ovdje su bili nađeni veliki arhitravi s natpisima, i čini se da je otkriće čitavog kompleksa zgrada za daljnje nalaze vrlo dragocjeno. Naravno, pokazala se neosnovanom varava nada da bi se mogao rekonstruirati s time povezani nacrt ove velike grupe građevina, jer je, s jedne strane, na jugu velik dio zida bio srušen, s druge pak strane iskopavanja je jako otežavao, dapače i onemogućivao, velik broj suvremenih grobova, koji su ležali jedan iznad drugoga u tri ili četiri reda. Ono što se s određenom sigurnošću može ustvrditi, pokazuje nacrt na sl. 24. Sredinu čitavog kompleksa zauzima 28,60 m široko i velikim pločama pokriveno dvorište na koje se sjeverno i južno nastavljaju 7,60 m duboke dvorane sa stupovima, iza kojih su se nalazile i ostale prostorije. Oko cijelog dvorišta, čije je širenje prema jugozapadu nepoznato, vodi jedan okruglo izdubljeni žlijeb za vodu koji je kišnicu usmjeravao u podzemnu cisternu na sjeverozapadnom uglu. Istočna strana dvorišta zatvorena je s 0,89 m debelim

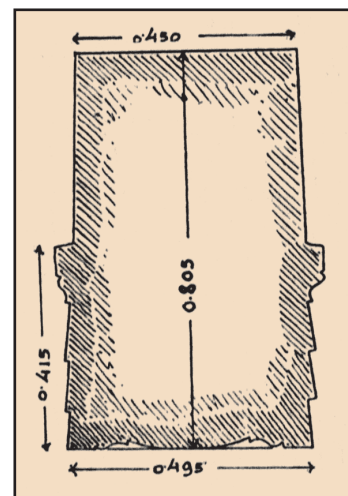
Sl. 24. Nacrt kompleksa građevina na forumu

zidom od pomno fugiranih kvadara kroz koji su u sredini vodila široka vrata. Događen s istočne strane, slijedi niz prostorija širokih samo 1,80 m, čija se vrata otvaraju prema dugom prolazu, koji je vjerojatno svoj ulaz imao sa sjeverne strane. Istočni je zid kasnije bio još nadograđen mnogo debljim i drugačijim materijalom, koji na vanjskoj strani ima čitav niz potpornih stupova kako bi zaustavio pomicanje terena, koji je bio viši za dva metra.

Zapadnu dvoranu sa stupovima osiguravao je dio stilobata koji je ležao in situ, a istočnu stranu, osim ostataka arhitekture, osiguravao je gore spomenuti savijeni žlijeb za vodu. Zapadni stilobat leži 0,46 m iznad glavnog popločenja i još uvijek pokazuje tragove mjesta dvaju stupova, širine osi od 3,50 m.

Tim dvoranama pripadaju veliki arhitravi s natpisom, koji su prvi nađeni na tom mjestu i koji su dali daljnji poticaj za iskopavanja. Radi se o dvjema vrstama grede, koje su doduše izvana jednake, ali su, nasuprot tome, različite po visini i širini. Na obje je ravan friz na kojem je natpis izrađen u jednom komadu zajedno s fasciranim arhitravom. Materijal je sivožuti vapnenac. Kod prve vrste grednoga komada arhitrav ima tri fascije i završava kimom. S doradenim ravnim frizom visok je 0,805 m, dok donja strana iznosi 0,495 m /Sl. 25/. Dužina jednog, sada slomljenog, komada iznosi 3,50 m, a dužina drugoga, između dviju vertikalnih spojnica (dodirnica), iznosi 3,44 m; ta greda pripada zapadnoj dvorani.

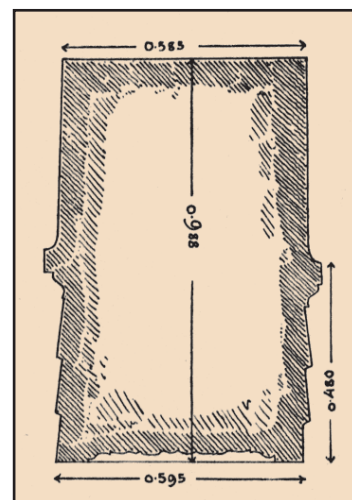
Na donjoj strani arhitrava vidi se ravan okvir obuhvaćen kimom. Natpis na frizu visok je 0,205 m; stražnja strana grede raščlanjena je isto kao i prednja strana. Pripadajući trupovi stupova nisu bili pronađeni, za razliku od pronađenog fragmenta jedne korintske baze visine 0,29 m i jednoga prilično dobro sačuvanoga korinskog kapitela /Sl. 26/ s donjim promjerom od 0,51 m i visinom od 0,76 m; gornji dio vrlo je oštećen, kompozicija cjeline i izrada pojedinačnih oblika jako podsjećaju na kapitel polustupa koji je pronađen kraj Trajanovih vrata /Sl. 12/.

Sl. 25. Arhitrav s foruma

Sl. 26. Korintski kapitel s foruma

Sl. 27. Arhitrav s foruma

Druga vrsta arhitrava s natpisom /Sl. 27/ ima ukupnu visinu 0,988 m, donju širinu arhitrava 0,595 m i dužinu 2,72 m. Visina natpisa ovdje je 0,185 m. Bogato ukrašene donje strane arhitrava vide se na Sl. 28-30. Jedan korintski kapitel nešto drukčijih mjera (UD = 0,54, visina = 0,71 m) ali iste izrade kao onaj na sl. 26, može se pripisati ovoj dvorani sa stupovima, a možda i jedna konzola /Sl. 31/, koja je sada, naravno, jako uništena,

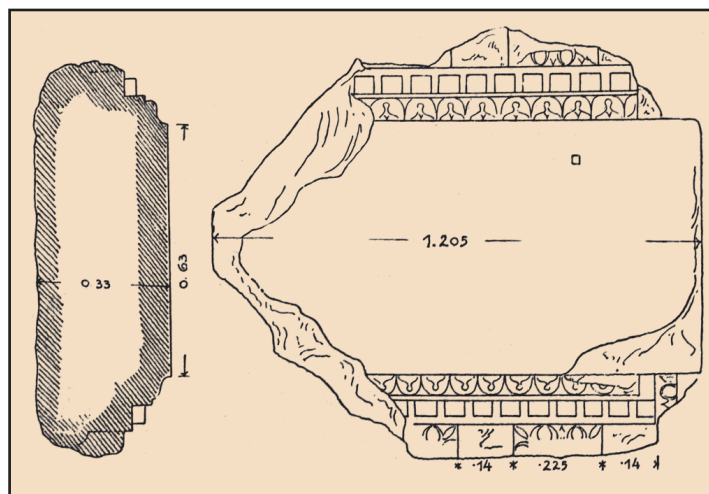

Sl. 28-30. Donje strane arhitrava

ali se ipak može raspoznati da je s obje strane bila obrađena jednako kao arhitravi i jednom je stranom nalijegala na jedan zid ili ga je zahvaćala. Budući da su dvorane sa stupovima na sjeveru zapravo završavale širokim zidom (usp. nacrt, Sl. 24), vjerojatna pripadnost ove istake nije isključena, pa čak da i dvorane nisu imale krov nego da su bile samo pregrade postavljene ispred zida kao i obje dvorane na portiku Dioklecijanove palače u Splitu. Mogli bismo zamisliti da je zid koji završava objema dvoranama vjerojatno bio okrunjen velikim zabatom, od kojega su sačuvani vrlo fragmentirani ostatci, po čemu bi sličnost s portikom u Splitu bila još očitija, međutim, ipak jako uništena građevina ne omogućuje nam da pouzdano odredimo nađene fragmente arhitekture.

Sjeveroistočno od kasnijeg zida s potpornim stupovima pojavili su se temelji ostalih zidina čija se pripadnost ostalima više nije mogla analizirati. Pod je ovdje položen gotovo dva metra više nego onaj dvorišni. Čini se da se radi o dugačkoj dvorani koja je pomoću lukova bila podijeljena na tri dijela. Sporedne, prostorije, oko 14 m duge i 8,90 m široke, imaju prema van okrugle apside, koje se ne mogu jasno odrediti, isto tako teško se može utvrditi pojačanje zida u srednjem dijelu, ali je moguće da je tvorio postolje za neki kip.

Na ovom mjestu pronađena je velika konzola /Sl. 32/, koja je vjerojatno pripadala toj građevini. Na donjoj strani ploče koja je dugačka 1,90 m, a visoka 0,395 m, vide se četiri konzole, širine 0,19 m, s dobro obrađenim akantima, te kima i velike rozete smještene između konzola. Vrlo grubo obrađena sima stoji na konzolama, nedostaje geis, gornja strana ima jako izdubljen okrugli žlijeb za vodu. Pripadajuća dentikula bila je napravljena na posebnoj ploči, visokoj 0,155 m.

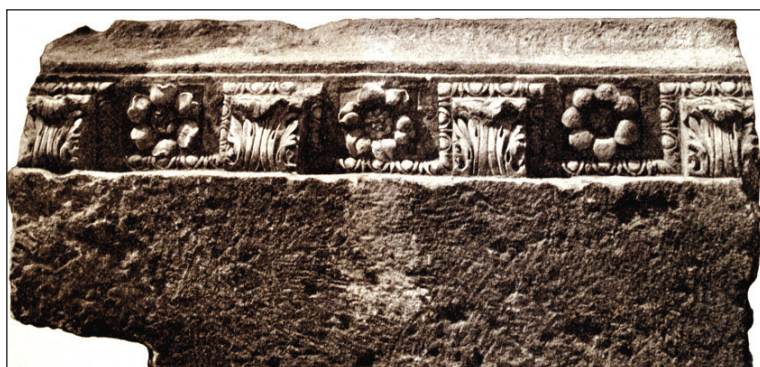

Sl. 31. Konzolna istaka s foruma

Treba istaknuti još i mali fragment vijenca koji se pojavio pri iskopavanju pokraj Trajanovih vrata /Sl. 33/. Njegova visina iznosi 0,27 m. Iznad jedne visoke kime ukrašene akantom nalazi se niža dentikula okrunjena jako izbočenom simom s debelom pločom, obje ornamentirane cvjetovima s dugom stabljikom i listovima u obliku čička, s dugim šiljastim češerima pinije. Solidna ornamentika ukazuje na vrlo kasno doba nastanka.

Osim velikoga građevinskog kompleksa foruma, unutar grada su bili otkriveni mnogi zidovi kuća, koji nisu bili u međusobnoj vezi, zatim mjesto za male terme i cisterna s dnom od opeka postavljenih u obliku ribljih kosti. Najčešće su pronađeni zidovi koji su bili tako razrušeni da se moralo odustati od većeg iskopavanja unutrašnjosti grada jer se smatralo da nemaju dovoljno smisla.

W. W.

Sl. 32. Konzola

Sl. 33. Fragment vijenca

c) Grobovi

Neposredno pred Trajanovim vratima, tik uz rub ceste, djelomice čak i ispod njega, otkrivena su tri groba, kod kojih je, na poznat način,¹⁴ od tegula napravljena jedna vrsta primitivnog sarkofaga.

Dvije tegule upotrijebljene na dva sarkofaga imale su pečat PANSIANA, a treća pečat LEG III FF (usp. Bersa, Bull. Dalm, 1900, str. 164). Grobovi su pronađeni već u razrušenom stanju. Očito su oštećeni pri radovima na cesti vezanim uz gradnju portika. Budući da izgradnja vrata pada u početak 2. st. poslije Krista, vjerojatno grobovi pripadaju 1. st., na što upućuju i pečati na tegulama. Dakle, mora da je već u 1. st. ovdje prolazila cesta, a to bi moglo značiti da su se na ovom mjestu nalazila gradska vrata, čija bi konstrukcija zapravo bila analogna vratima na sjeveroistočnoj strani, koja su vjerojatno već bila predviđena pri izgradnji gradskih zidina.

Jedno drugo grobište ugrađeno je u temelje zidova neke starije rimske građevine. S obje strane uskog prolaza pronađene su tri grobne komore. Od dviju s desne strane prva se je urušila, a najbolje sačuvana je ona na lijevoj strani uskoga prolaza. Ulaz je zatvoren jednom okomitom kamenom pločom koja u sredini ima željezni probušeni obruč. Kao pokrov grobne komore u kojoj se moglo stajati samo u sagnutom položaju, poslužila je teška kamena ploča, na čije se tri strane vidi profilacija, što znači da je i ranije služila u arhitektonske svrhe na nekom drugom mjestu. Komad koji nedostaje čini danas jedan od obaju dugih bočnih zidova, na kojima su uzidana uzvišenja slična klupama. Na njemu su ležale mnogobrojne ljudske kosti, koje bi mogle pripadati petorma osobama, zaključujući po sačuvanim ostatcima lubanja. Priloga nema.

Već sam položaj grobova unutar gradskih zidina ukazuje na kasno vrijeme nastajanja, o čemu također govori potpuno podudaranje s grobnim komorama nekropole u Monastirinama (Salona). One se dijele na starije s presvođenim pokrovom¹⁵ i mlađe s ravnim, tri od njih ukrašavaju slike na zidovima.¹⁶

Budući da freske obiju nadsvođenih prostorija nisu stavljene prije 4. st. poslije Krista (što se tumači stilom),¹⁷ mora se one iz prostorije s ravnim krovom datirati u 5. st. Daljnje uporište nadalje pružaju oblici sarkofaga koji se u Dalmaciji mogu dokazati¹⁸ ako se pretpostavi da sarkofazi s bačvastim pokrovom potječu iz poganskog i kršćanskog doba, a s ravnim pokrovom isključivo iz kršćanskog doba. Sa strane pronađeni su ostatci četvrtog groba.

¹⁴ Usp. Bericht des Ver. Carnuntum, 1899, Sl. 6.

¹⁵ Plan und Durchschnitt, Bull. Dalm. 1898, tabl. I.

¹⁶ Freske jedne nadsvođene prostorije, vidi Bull. Dalm., 1900., str. 201 i tabl. IV, kojih slike drugi još nisu objavili, ali su ih analizirali, zadnji Bull. Dalm., 1901, str. 110 f; Jelić, Bull. Dalm., 1892, str. 159, smatra ju starijom. Oslikavanja prostorija s ravnim krovom reproducirana su u Bull. Dalm., 1901, tabl. XI.

¹⁷ O cvjetnoj vrpci kao dekorativnom elementu u oslikavanju katakombi usp. Wilpert, I, 30., tabl II, 52, 86, 97 (3. st.), 118, 143, 184, 218, 239, 251 (4. st.).

¹⁸ Bull. Dalm., 1903, str. 182; na istom mj., bilj. I, i 1901, str. 91 (Slano).

d) Vodovod

Pod utjecajem snažnog pljuskua u rujnu 1902. na istočnom obronku platoa Aserije, na dnu doline, pokazao se na otprilike 10 m položen dugi tok vodovodnog kanala, koji je prilično duboko (do 1,8 m) ukopan u stijene. U podnožju su pronađene glinene provodne cijevi. Izvorište je udaljeno otprilike četiri km od sela Lisičića. Kanal, čiji je vidljivi nadzemni tok zapazio već Ljubić, prolazio je uz rimsku cestu, koja je tekla dolinom sve do Burnuma i čiji su jasni tragovi još sačuvani.

e) Pojedinačni nalazi

1. Skulpture

Nađene su:

a) Unutar dvorišta flankiranog porticima (vidi gore, Sl. 24):

1. Torzo odjevenoga muškog lika /Sl. 34/ od bijelog mramora, visine 0,78 m, sačuvana samo prednja strana. Glava je bila izrađena od zasebnoga komada i nasađena.

2. Vapnenački blok s glavom Meduze, u reljefu; jako oštećen, visok 0,79 m, širok 0,6 m, debeo 0,48 m.

3. Fragment jednoga vapnenačkog bloka s tragičnom maskom u udubljenom polju slike /Sl. 35/, visok 0,5 m, širok 0,45 m, debeo 0,28 m.

4. Prizmasti vapnenački blok /Sl. 36/, dolje slomljen. Na dvije priljubljene površine, grubo izrađeni, vrlo oštećeni reljefni prikazi.

Na dugoj strani falus,¹⁹ na uskoj strani muški neodjeveni lik, koji u podignutoj desnici drži neprepoznatljiv obli predmet, a u spuštenoj lijevoj ruci jedan duguljast instrument. I taj drugi lik u kojemu se možda prepoznaje Perzej s podignutim gorgoneonom i s harfom u lijevoj ruci, ima možda apotropejsko

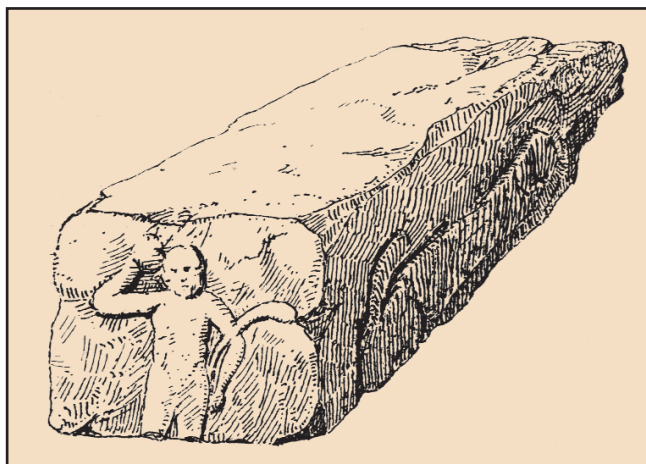

Sl. 34. Torzo kipa s togom

Sl. 35. Vapnenački fragment s tragičnom maskom

¹⁹ Usp. K. O. Müller, *Archäologie der Kunst*, I, 765. Na pompeanskim kućama s natpisom: *hic habitat felicitas*; na uglu jednog ostatka građevine u Theri s bilješkom: (natpis na grčkom); Roß, *Reisen auf den griechischen Inseln*, I, 64; Hiller von Gärtringen, *Thera III*, 14, 183-186, 238. Također često na gradskim zidinama; H. Graefen, *Neue Jahrbücher*, I (1898), 325 (iz Nerse); Dodwell, *Views pl. 92* (Alatrium). Isti autor vidio je sličan apotropej na zidovima Anteje, *Rev. archeol.*, VI (1849), I, pl. 110, br. 1 i 2, str. 14 (Konstantin?); nadalje Perrot-Chipiez, *Hist. de l'art*, IV, 63, slika 49 f. (Sardinija); *Jahrbuch*, XVII, *Arch. Anz.* 72 (Rottenburg) Münsterberg; *Arch. epigr. Mitt.*, XV, 50, br 12; CIL III 14964 (Dalmacija, Municipium Magnum) *invidis hoc*.

Sl. 36. Vapnenački blok s reljefom

c) U južnom uglu kapele uzidana je:

6. Reljefna ploča, jako oštećena, 0,6 m visoka, 0,38 m široka, 0,23 m debela, profiliran donji rub. Prikazan je jedan Genij koji drži cvjetni feston (ili rog obilja). Budući da zbog opasnosti od rušenja crkve kamen nije mogao u potpunosti biti otkopan, ni fotografska snimka nije bila svrsishodna.

d) Pred ulazom u groblje, sjeverozapadno od Sv. Duha, kod profiliranog postolja male građevine u obliku hrama:

Sl. 37. Fragment jedne kamene posude

značenje. Sličan reljef opisuje Hörnes, Arch. -epigr. Mitt. IV, 35, dolje; usp. također reljefe iz Konstantinopola (Carigrada?) Rev. archéol. VI (1849), pl. 110, br. 3 i 6. Kamen potječe najvjerojatnije s obližnjega gradskog bedema.

b) U unutrašnjosti građevine na sjevernom pročelju:

5. Fragment velike neobrijane glave u nadnaravnoj veličini, od bijelog mramora, visok 0,4 m, širok 0,26 m, s kratko ošišanom kosom, vjerojatno 3. st. nakon Krista.

7) Vapnenački ulomak amfore s ručkom /Sl. 37/, visina 0,27 m, širina 0,315 m, izračunati promjer jajolike posude iznosi 0,42 m.

Ručka ima oblik grabežljive životinje u obliku mačke (vjerojatno pantere), koja se prednjim šapama oslanja na rub posude. Grlom posude teče široka kanelira, a ispod nje u gruboj izradbi nalazi se figurativni prikaz. Sačuvana su dva reda, kako se čini, djelomice bradatih glava s konusnim kapama, između kojih se vide neodređeni predmeti. Rub posude imao je na horizontalnoj površini natpis, od kojeg je na ulomku sačuvano pet slova CVL VO /Sl. 38/. S obzirom na to da se pritom vidi 1/6 cijele obodnice, trebao bi natpis, pretpostavljajući ravnomjernu podjelu, imati 28 do 30 slova, dakle:

Liberō patri Pro]cul(us) vo[tum solvit l(ibens) m(erito).

Posudu bi se tako moglo promatrati kao posvetni poklon Bakhu, za što bi pantera kao ručka mogla odlično poslužiti.

e) Kod Trajanovih vrata:

8. Vapnenački reljef /Sl. 39/, slomljen na desnoj strani i dolje; visok 0,26 m, širok 0,22 m, deo 0,065 m. Uspravni lik žene u donjoj odjeći, s prebačenim ogrtačem preko lijeve ruke, u desnoj ruci drži posudicu, na rubu desno je glava i ruka jednoga drugog lika koji drži vrč. Iznad toga loza s grožđem i listovima akanta. Vjerojatno prikaz iz Bakhova kruga. Treba navesti i fragment glave u prirodnoj veličini, od bijelog mramora; sačuvan dio s ostacima kovrčave kose.

Sl. 38. Ulomak kamene posude

f) Nalazište koje nije za istraživanje:

9. Ulomak vapnenačkoga nadgrobnog reljefa /Sl. 40/, visok 0,4 m, širok 0,23 m, deo 0,11 m. Matronalna glava en face. Iznad kose s razdjeljkom postavljen je rubac. Na svakoj četvrtoj probušenoj rupici naslućuju se naušnice.

2. Natpisi

Pri daljnjim građevinskim radnjama u pravcu crkvice Sv. Duha naišlo se na velike grede arhitrava. Precizno istraživanje same kapele i njezine najbliže okolice rezultiralo je pronalaskom još nekoliko drugih komada greda (sveukupno devet) koje su bile djelomično uzidane u zidove crkve, djelomično zakopane izvan kapele u hrpi šute, a koje se zbog svoje različitosti u veličini mogu podijeliti u dvije grupe, što znači da su vjerojatno pripadale dvjema različitim građevinama.

U prvu grupu spadaju tri bloka arhitrava, koji su nađeni iza crkve. Njihovu donju stranu /Sl. 28-30/ ukrašava lijepo stiliziran ornament s vriježama i palmetama koji je uokrug ispunjen lezboskim akantom. Friz s arhitravom, izrađen od jednog komada i odvojen od njega jednom atulom, ima u slovima visine 0,185 m sljedeći natpis:

Sl. 39. Vapnenački reljef

Sl. 40. Fragment grobnog reljefa

Na bloku a) dužine 2,71 – DEC AVGVR PORTICVM

Na bloku b) dužine 2,71 m – T F I EX HS LXXX

Blok c) dužine 2,76 m prazan je.

.... *dec(urio), augur porticum t(estamento) f(ieri) i(ussit) ex (sestertium) LXXX (milibus).*

Prema tome, osoba, koju je s položajem dekurija povezi-
vala čast augura, po oporuci je za izgradnju dvorane sa stupovi-
ma raspolagala sredstvima u iznosu od 80000 sestercija.

U drugu grupu spada 6 blokova koji vjerojatno isto potječu s
građevinskog bloka opisanog na st. 47 i dalje. I kod njih su arhi-
trav i friz izrađeni od jednog komada; ipak donja strana umjesto
ornamentalnog punjenja pokazuje jednostavan prozorski okvir s

utorima, s laganom izbočinom unutarnjeg polja. Visina slova nešto je veća od 0,205 m.

Blok 1: 1,38 m dug, FRETE, uzidan u južnom kutu crkve.

Blok 2: 0,91 m dug, \ IM\, uzidan u istočnom kutu crkve.

Blok 3: 3,56 m dug, S OMNIVM ASSER, izvan crkve, leži okomito prema njezinu
južnom pročelju.

Blok 4: 3 m dug, CCTESTAMEN, uzidan u jugozapadnu stranu crkve, gdje formira
najdonji položaj kamena.

Blok 5: 3,45 m dug, FIERI IVSSIT, iza crkve, u pravcu njezina jugozapadnog pročelja.

Blok 6: 3,8 m dug, bez natpisa, uzidan u sjeveroistočni zid crkve.

... *vet(eranus) leg(ionis) X] Frete[nsis p]rimus
omnium Asser[iatium] porticum ex sestertium
..] CC (milibus) testamen[to] fieri iussit.*

Budući da nedostaje bilo kakvo uporište za utvrđivanje prvobitne dužine natpisa,
može se dati samo približna nadopuna.

U FRETE izgleda da se nalazi ostatak orijentalnog nadimka legije X. Fretensis, ko-
ja je stacionirala na Orijentu. Donator, čije ime, na žalost, ne saznajemo, bio je prema tome
*vet(eranus) leg(ionis) x] Frete[nsis].*²⁰ Blokovi 2 i 3 priljubljeni su, dakle: *p]rimus omnium
Asser[iatium].* Na sljedećem moglo bi se pretpostaviti odavanje počasti koja bi mogla biti
upućena prvom od Aserijata koji je kao darovatelj doživio slavu,²¹ npr. *p]rimus omnium*

²⁰ Veteran. leg. XIII restaurira portalk u Carnuntumu, CIL III 444I.

²¹ Usp. Dessau, br. 932: ... primus omnium Paelign(or)um senator factus est.

Asser[iatium in V dec(urias) adl(ectus) ili sl. Možda je on kao prvi od svih Aserijata također obnašao određenu službu ili čast.²² Moguće je, napokon, da je on htio zadržati uspomenu na čin dobrotvornosti kojim se je istaknuo pred svojim sugrađanima.²³ Sada je vjerojatno slijedilo *porticum, ex hs...]* *CC testament[to] fieri iussit*; crta iznad dva C nije sačuvana, ali se bez sumnje može nadopuniti. Troškovi su iznosili 200 000 sestercija, ukoliko na prethodnom bloku nije stajao još neki broj. Ipak, ova svota mogla je biti dovoljna za državnu građevinu.²⁴

1. Uzidano u temelje crkvice sv. Duha.

a) Na istočnom uglu:

11. Odlomljeni komad mjernoga stola²⁵ /Sl. 41/. Intaktna je samo 0,71 m široka stražnja strana; širina bočnih strana, koliko je sačuvana, iznosi 0,315 m i 0,163 m; nedostaje prednja strana. Visina iznosi 0,285 m. Od prečke sa žlijebom koja je vjerojatno prvotno tekla oko gornjega okvira svih četiriju strana, sačuvana je samo ona na lijevoj strani, a na drugima je posve ili djelomično otklesana. U gornjoj strani stola još uvijek postoji sedam udubina od kojih su, kako to pokazuje sl. 41, one naprijed lijevo poredane od A do D neoštećene su i nižu se od sprijeda prema unatrag obuhvaćajući 665, 663, 880, 310 kubičnih centimetara; a ostale tri, E, F, G, koje upadaju u lom, gotovo su u potpunosti uništene. S obzirom na grubu izvedbu ne trebamo šupljine promatrati kao mjere, nego su one služile za prihvaćanje pravih mjernih posuda, napravljenih od bronce, koje su umetnute nabijenim rubom u gornji dio i vjerojatno su bile spojene metalnim spojevima. Sačuvana je 0,06 m duga brončana cjevčica, koja je pri pronalasku stajala umetnuta u otvor za odvod kod E. A, B, C, D, koje su ukoso bušene prema van, svoje su otjecanje imale na stražnjoj strani; a E, F na donjoj, nepravilno izdubljenoj strani mjernoga stola. G je previše oštećen, tako da se ništa ne

Sl. 41. Odlomljeni komad mjernoga stola

²² Usp. CIL II 1956 (Cartima): Iunia D. f. Rustica sacerdos perpetua et prima in municipio Cartimitano porticus public(as) vetustate corruptas refecit; usp. također CIL III 1008 ... L. Silius Maximus v[et(eranus)] leg(ionis) I ad(iutricis) p(iae) f(idelis) magistra(n)s primus in can(abis).

²³ Usp. Dessau, 986; CIL XIV 3608 ... primus ex ea provincia magno tritici modo annonam p(opuli) R(omani) adlevavit.

²⁴ Ako je ranije dogovoreni aserijski portal stajao samo 80000 sestercija, jedan takav u Thagasti stajao je svakako 300000 sestercija (CIL VIII 5146/7).

²⁵ Usp., između ostalog, mjerne stolove iz Kvarta (Patsch, Lika, 68), Kosova (Domaszewski, Arch. epigr. Mitt., XV, 145 f.) i Obrovca (Colnago – Keil, Jahreshfte VII, dodatak 43), nadalje također poznati primjerak iz Pompeja (npr. Mau, Pompei in Leben und Kunst, Sl. 35).

Sl. 42. Nadgrobni cibus

može prepoznati. Šupljine zahvaćaju prema tome nešto više od sadržaja mjerne posude, tako da je A = sekstarij, B = hemina, C = 1 "sekstarija, I = hemina, pri čemu znak desno na rubu može biti HE, he(mina) = 0,2729 litre = "sekstarija.

Slova FR na lijevoj strani mogla bi se možda pročitati analogijom prema riječi (grčki) od (grčki) s Kosova kao *fr(ument)*. Između mjera C i D znak S (sekstarij). Rupa za klin na donjoj strani dokazuje da je mjerni stol stajao na jednom podlošku, očito u obliku tezge, jer su, kako smo vidjeli, dvije mjere imale svoj odvod na donjoj strani, koja je, u svojoj sredini vjerojatno morala biti slobodna. Obje sporedne strane imaju natpise, koji prema visini slova bila neispisana.

Lijeva bočna strana:

Visina slova 0,065 m *C(aius) Oppiu[s]....* možda *trib(unus)*

Visina slova iznosi 0,065 m *mil(itium) leg. X[....]*

Mogli bismo zamisliti, iako je to malo vjerojatno, jednostavno čitanje *mil(es)*; taj bi onda mogao pripadati leg. X[I Cl(audia) p(ia) f(idelis)], koja je imala svoj logor u obližnjem Burnumu.

Desna bočna strana:

Visina slova 0,085 m SP možda *d(e) s(ua)*

p(ecunia) ili *d(ecreto)] d(ecurionum) s(ua)*

p(ecunia) ili *d(e) s(uo) p(osuit)*.

Mjerni stol vjerojatno je bio postavljen mjestu flankiranom stupovima, možda na forumu gradića.

2. Cibus, desno dolje slomljen; 0,81 m visok, 0,58 m širok, 0,54 m debeo. Natpisno polje uokvireno je kanelirom. Visina slova smanjuje se od 0,065 do 0,018 m /Sl. 42/.

C(aio) Oppio | C(ai) f(ilio) Cl(audia) | Clementi |

Rusticell[o] | an(norum) XVI Baebi[a] | T(iti) f(ilia)

Oppia mat[er] f(ilio) p(osuit).

O *Rusticellusu* vidi. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, III. Upada u oči da Bebija nosi gentilno ime svoga muža, jer je njezin muž bio *C(aius) Oppius*, a spomenik je postavila svom i njegovom sinu. Usp. CIL XIV 4270.

b) Na sjevernom uglu:

3. Fragment jedne nadgrobne stele, 0,39 m visok, 0,26 m širok, 0,17 m deo. Visina slova smanjuje se od 0,07 do 0,055 m.

*D(iis) [M(anibus)
B]aebia[e Valeri]an(a)e ili
Ulp[ia]n(a) e fil[iae in felici]s-
sim(a)e.. ili cari]ssim(a)e.*

4. Fragmenti nadgrobne stele 0,33 m visoke, 0,2 m široke, 0,215 m debele. Visina slova iznosi u 1. redu 0,045, u 2. redu 2 0,05 m.

... *a]n(norum) XX ...*

III. Pri iskopavanju na sjevernoj strani kapele:

5a) Fragment nadgrobne stele, 0,22 m visine, 0,20 m širine, 0,1 m debljine. Visina slova 0,03 m, vjerojatno za spajanje s nekim drugim fragmentom b) koji je stečen kupnjom, visok 0,28 m, širok 0,25 m, deo 0,05 m. Visina slova je jednaka.

*Daeico Aure[l]i Fo[rtun]ioni[s filio] Opta]tu[s
ili Fes]tu[s ili bilo koje drugo ime na tus.*

Za Deico CIL V 4209 usp. Holder, Altkeltischer Sprachschatz, 1250, Fortunio CIL III 14014.

6. Fragment 0,08 m visok, 0,42 m širok, 0,41 m deo. Visina slova je 0,05 m.

..... *Caniniu[s].. ...*

Usp. natpis arhitrava br. 12.

7. Tri fragmenta arhitrava, po svojoj prilici pripadaju jedan drugome.

a) 0,24 m visok, 0,37 m širok, 0,095 m debeo; b) 0,26 m dug, 0,31 m širok, 0,12 m debeo; c) 0,22 m dug, 0,28 m širok, 0,17 m debeo.

Visina slova je 0,09 m na svim ulomcima, sačuvani su još ostatci jedne atule.

...Pa]piri[us ... f(i)lius S]ecund[inus ...

ili Secund[us ...

Na određenoj udaljenosti izvan zidina groblja:

8. Osam ulomaka jedne debele kamene ploče, visina 1,76 m, širina, 0,655 m i debljina 0,16 m. Oni su ležali na vrlo maloj dubini ispod površine zemlje. Uokvireno natpisno polje visoko je 1,22 m, široko 0,47 m, i u svojoj donjoj polovici neispisano, visina slova je 0,07 do 0,035 m /Sl. 43/.

T(itus) Iulius|T(iti) f(ilius) Cla(udia)|C[el]er

[veteranus) l]eg(ionis) II Aug(ustae)|[? curi]am

ex [sestertium..] XX (milibus) test(amento) ff[er]i iussit.

Sl. 43. Natpis donatora Julija Celera

Budući da je leg. II Aug. od 43. god. nakon Kr. stacionirala u Britaniji (Pfitzner, Carske legije, 222), vjerojatno se je mislilo na jednog veterana ove legije. Pred *am* u 5. redu ima mjesta za najviše tri do četiri slova. Visina svote troškova upućuje da se radi o građevini, dakle, možda *curi]am*.

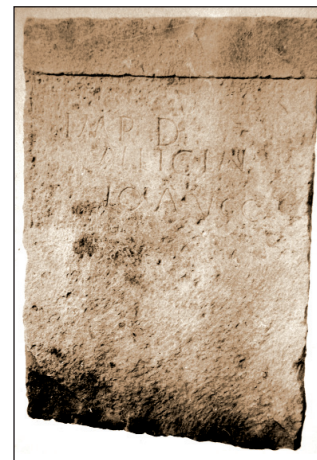
IV. Na istoku kapele, neposredno kraj njezinih temelja:

9. Blok u obliku prizme, 0,97 m visok, 0,68 m širok, 0,21 m debeo; gore jedan blago izbočena atula široka 0,14 m. Visina slova je 0,05 do 0,06 m /Sl. 44/.

imp(erator) d(omino)|

n(ostro) Licin]io Aug<g>(usto).

Udvostručenje slova G u Augg. je klesarska pogrješka. Uklesani natpis stoji na mjestu jednoga uklonjenog natpisa, koji se je sastojao od četiri retka (usp. napomenu uz br. 18).

Sl. 44. Carski natpis

10. Ara, gore i dolje slomljena: visina 0,4 m, širina, 0,25 m, debljina, 0,24 m. Visina slova je 0,045 m do 0,035 m. /Sl. 45/.

Titius|votum|laetus|[liben]s m(erito).

V. Na jugu i jugozapadu kapele, unutar zapadnog portika:

11. Kockasta baza, 0,68 m visoka, 0,67 m široka, 0,55 m debela, prednja strana i obje bočne strane s profiliranim uokvirenjem. Jednostavno doklesana stražnja strana očito je bila okrenuta prema nekom zidu. Visina slova iznosi 0,07 do 0,05 m /Sl. 46/.

P(ublio) Atilio|Aebutiano|praef(ecto) praet(orio)|c(larissimo) v(iro) patrono|[op]timo ordo|[Asseriatium] ...

Iz ovog natpisa saznajemo puno ime prefekta garde Ebutijana, koji je pod Komodom, a na nagovor carskog miljenika Kleandera, pogubljen zajedno sa šurjakom cara Antistija Burusa, a to se dosada pretpostavljalo na temelju CIL VI 1635 = XI 3940. *Vennonius Aebutianus*. Usp. Hirschfeld, Verw. Gesch. Liste der praef. praet. von Augustus bis Diocletian, str. 228, br. 47; Pauly-Wissowa, I, 2464, M. Aurelius Cleander; 2476 Commodus. Vrijedna je spomena titula *c(larissimus) v(ir)*, koja je prefektima pretorije bila dodana tek pod Severom Aleksandrom (*Vita Alexandri*, c. 21). Naš natpis svrstava se među iznimke prijašnjeg naziva ove titule kako ih je poredao Kirschfeld (*Rangtitel der römischen Kaiserzeit: Sitzungsber, Akad. Berlin 1901*, str. 582).

1903., kad je započelo kopanje, na vanjskom zidu lijeve strane građevine (st. 45 i 46), seljaci su pronašli:

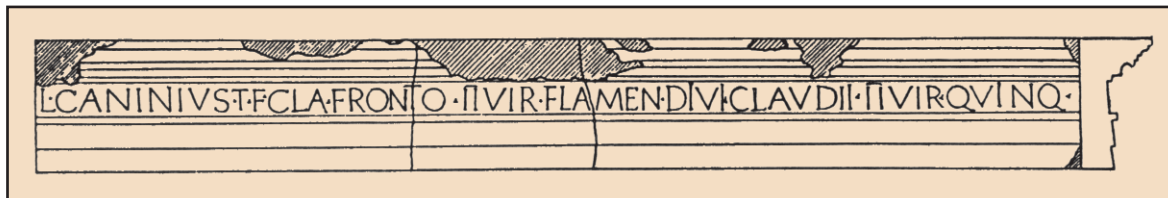
12. Tri bloka jednog arhitrava, ukupna dužina je 2,79 m (1 + 0,46 + 1,33 m), visina 0,35 m, dubina 0,19 m. Visina slova je 0,06 m /Sl. 47/.

Sl. 45. Titijev posvetni natpis

Sl. 46. Postolje P. Atilija Ebutijana

Sl. 47. Blokovi jednog arhitrava

*L(ucius) Caninius T(iti) f(ilius) Cla(udia) Fronto
Iivir, flamen divi Claudii, Iivir quinq(uennalis).*

Prema časti jednog flamina Divusa Klaudija, koju je obnašao donator, iskazuje se da natpis potječe iz godina neposredno nakon Klaudijeve smrti († 54. god. poslije Krista), dake pripada vremenu prvih godina vladavine cara Nerona. Za Kaninija vidi fragm. br. 6 i CIL III 2884. Budući da nedostaje završetak natpisa, ne može se razabrati je li gradnja izvođena na temelju vlastitih troškova ili samo na temelju njegova službenog položaja. Naime, i u gradnjama koje je zaključilo Vijeće, najviši se službenici nazivaju donatorima, a to je pravo pripadalo samo caru i onome koji je snosio troškove (Dig. 50, 10, 2, 2). Namjesnik je bio obvezan zaštititi posvetu (Liebenam, Städte Verwaltung, 55 ff., 162, 382). Bila je uobičajena da visoki činovnici grade monumentalne građevine.

Kod cisterne:

13. Fragment, visok 0,29 m, širok 0,28 m, deo 0,145 m. Visina slova je 0,07 m.

Možda *aug(uri)* ili
[*VIviro*] *Aug(ustali)*,
moguće je i *Aug(usti)*
[*lib(ertus)*

14. Donji dio jednog okrugloga grobnog cipusa, kasnije prerađenog u četverokutni stup, visina 0,54 m, širina 0,21 m; visina slova je 0,03 m.

.....

*anno [duo]
virat[us]
Maximi[na]
mat[er]*

Na istom mjestu pronađeni su i drugi cipusi, prerađeni kasnije na sličan način u grobne zidine.

VI. Na sjeverozapadu kapele, pred njezinim glavnim ulazom:

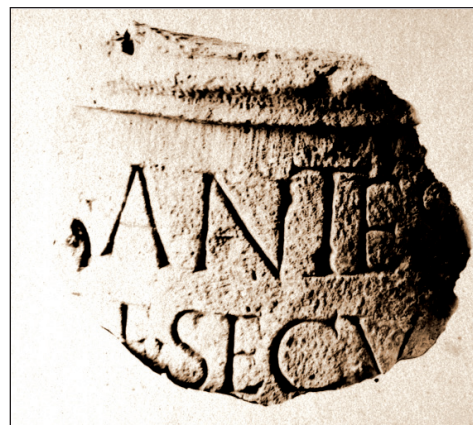
15. Fragment jednog cipusa liburnskog oblika; 0,17 m visok, 0,22 m širok, 0,05 m deo; gore je sačuvan komad okvira natpisnog polja. Visina slova je od 0,04 do 0,035 m /Sl. 48/.

*L(ucius) Antes[tius] [L(uci)] f(ilius) Secun[dinus]
ili Secun[dus].*

Za *Secundus* usp. br. 7, 24.

Izvan zida grobnih zidina:

16 Fragment, 0,18 m visok, 0,22 m širok,
0,05 m deo. Visina slova je 0,035 m.

Sl. 48. Fragment jednoga nadgrobnog cipusa

Moguće je da je to ostatak *cursus honorum* jednog čovjeka senatorskog položaja *pr(aetori) a[edi(li) trib. mil.] leg. XV ...* ili *XVI*; s time bi moglo biti u skladu da je posljedni redak fragmenta, po svojoj prilici, bio i zadnji redak natpisa.

VII. Pri iskopavanju Trajanovih vrata nađen je niz brižljivo obrađenih kamenih ploča, na kojima je tekao natpis o gradnji vrata složen od dva dijela. Uz ostale fragmente arhitekture koji potječu od monumentalnih vrata, taj je niz ploča bio ugrađen u onaj kasnorimski bedem koji je nastao pri uklanjanju vrata.

Prvi dio natpisa je uklesan na dvije ploče visine 0,66 m i debljine 0,19 m, čija ukupna dužina iznosi 2,4 m (1,635 + 0,765 mm). Najveća od njih slomljena je, ali ipak rubovi loma izvrsno se poklapaju jedan s drugim. Na gornjoj i donjoj strani su rupe s ostacima željeznih klinova. U brazdama slova, čija visina iznosi u 1. redu 0,14 m, u 2. redu 0,12 m, u 3. redu 0,105 m, u 4. redu 0,09 m, ima još tragova crvene boje, vjerojatno se radi o podlozi nekadašnje pozlate /Sl. 49/.

Sl. 49. Natpis ugrađen u Trajanova vrata

*imp(eratori) Caesari divi Nervae filio),
Nervae Traiano optimo
Aug(usto), Germ(anico), Dacico, pont(ifici) max(imo),
trib(unicia) pot(estate) XVII, imp(eratori) VI, co(n)s(uli) VI, p(atri) p(atriciae).*

Drugi dio nalazi se na dvije ploče od 0,74 m visine, 0,3 m debljine i ukupne dužine od 2,94 m (2,04 + 0,9 m). Natpisno polje je uokvireno. Visina slova je 0,12 m /Sl. 50/.

*L(ucius) Laelius L(uci) f(ilius) Cla(udius) Proculus
T(estamento) f(ieri) i(ussit) epuloque dedicari.*

Budući da je 17. Trajanova tribunska vlast trajala od 10. prosinca 112. do 9. prosinca 113. godine nakon Krista i da je caru senat dodijelio počasnu titulu “optimusa” u rujnu-listopadu 113. godine, vjerojatno su vrata posvećena krajem 113. godine poslije Krista. Vremenski, dakle, vrlo su blizu i počasni lukovi Beneventa (114. god. nakon Kr.) i Ancone (115. g. nakon Krista), Baumeister, III, 1898. Na drugom dijelu natpisa na građevini, na kojem je navedeno ime donatora *L(ucius) Laelius L(uci) F(ilius) Cla(udius) Proculus*, može se prepoznati pripadnost Aserije tribusu Klaudija. Za natpis vezan uz donaciju s formulom koja je jednaka onoj iz susjednog Nedina, vidi. CIL III 2869: *Sex(tus) Octavius Cla(udius) Constans Ilvir pontif(ex) t(estamento) f(ieri) i(ussit) epuloque dedicari.*

Sl. 50. Natpis s Trajanovih vrata

Jedno takvo svečano odavanje počasti, kao što je posvećenje slavoluka, daje naslutiti da je to mogao biti povod i za carevu osobnu nazočnost. Pri novijoj obradi već često postavljano pitanje o ruti koju je zacrtao Trajan u Dakijskom ratu, morat će se u krug istraživanja uključiti i posvećenje počasnih aserijskih vrata.

17. Miljokaz, visina 1,8 m, opseg 1,18 m; visina slova je 0,05 do 0,085 m.

IMPCCAI
 VALDIOCLETI
 ANOETIMPCC
 AIOVALERIO
 MAXIMIANO P P P F
 PERPET VISPINO
 NCIPIBVS

*imp(eratori) C(aesari) Gai(o) | Val(erio)
 Diocleti | ano e[t] imp(eratori)
 C(aesari) | Caio Valerio | Maximiano p(iis)
 f(elicibus) | perpetuis princi | <nci> pibus.*

Klesarska je pogrješka u 2. redu. *el* umjesto *et*, u 6. redu ponavljanje slova *n c i*. Nedostaje razmak. Miljokaz pripada velikoj cesti koja je vodila od Iadera preko Nedina i Aserije u Burnum. Ostatci te ceste mogli su se utvrditi na južnom obronku platoa Aserije, iza gostionice Čerina (41. km carske ceste) na prostoru od otprilike 200 m (usp. miljokaze CIL III 10177). Na prirodnom tlu nalazi se grubi šljunak (tucanik), na kojem leže prilično velike kamene ploče teške 0,1520 m. Budući da nisu primijećene kanelire, moglo bi se na temelju toga prihvatiti i postojanje makadamskog pošljunčavanja, usp. također CIL III 3205, 3206, Tomaschek, Mitt. d. k. k. geogr. Ges., Wien, XXIII, 514.

18. Blok u obliku prizme, visok 0,96 m, širok 0,72 m, deo 0,35 m, gore jedna malo izbočena atula širine otprilike 0,14 m kao kod br. 9, pri čemu se također mjere upadno podudaraju. Visina slova 0,05 do 0,105 m /Sl. 51/.

D(ominis) n(ostris) im | p(eratore) Licinio Liciniano Ce | sare cons | ulibus (ann. 319 p. C.).

Usprkos različitim nalazištima mora se prihvatiti da su oba kamena natpisa nekoć pripadala istoj građevini i da su bila smještena jedan do drugoga.

Sl. 51. Carski natpis

19. Grobni cipus, cilindrično tijelo s konusnim ukrasom u obliku oblika češera,²⁶ između toga plastično zadebljanje. S obje strane natpisnog polja, obrubljenog kanelirama, reljefna crta sa stiliziranim cvjetovima. Sa stražnje strane je ravna površina obrubljena kao i natpisno polje. Vrh cipusa je odlomljen. Visina 1,45 m, donji opseg 2,14 m, gornji opseg 1,97 m, visina natpisnog polja 0,72 m, širina 0,415 m, visina slova je 0,06 do 0,048 m /Sl. 52/.

Caesiae | T(iti) f(iliae) | Tertyllinae

Donja strana je izdubljena i čini ulegnuće od 0,54 m promjera i 0,21 m dubine, koje je skrivalo urnu s pepelom. Izvana, na donjem rubu, vidljivi su tragovi triju željeznih koplja, pomoću kojih je kamen nekoć očito bio učvršćen na jednom donjem postolju.

Spomenik predstavlja tip čestih grobnih spomenika starih Liburna kakvi sežu južno do Skadrone (CIL III 9889), istočno otprilike do Kistanja (Burnum). Najsjeverniji primjerci mogli bi biti oni koje su snimili Sticotti i Nowotny na otoku Krku (Arh. epigr. Mitt. XIX, 159, 162).

Na visini koja otprilike varira od 0,08 do 1,5 m, iskazuju se višestruke razlike u ukrašavanju spomenika.

Na nasadenom ukrasu uglavnom je naznačen ornament s ljuskama, ali je taj dio na pojedinim mjestima ostavljen ravan.

Vrh obično tvori drugi, manji češer, čiju bazu okružuje jedno zadebljanje (Sl. 53 iz Nina, sada u sv. Donatu, Zadar), a katkada, iznimno, otvorena čaška.

Sl. 53. Kruna cilindričnoga nadgrobnog cipusa

Sl. 52. Grobni cipus

Tijelom spomenika, uvijek cilindrična oblika, teče natpisno polje koje je obično uokvireno jednostavnom kanelirom, a ponekad i cvjetnim festonom (npr. kod cipusa iz Skadrone i Zadra u Sv. Donatu CIL 9889, 10009). Figuralni prikaz vidi se na cipusu iz Museo civica u Veroni, koji je vjerojatno dalmatinskog podrijetla. To je podrijetlo potvrđeno i za dva cipusa koja su ranije bila na dvorcu Catajo, a sada se nalaze u zbirci Modena u Beču (CIL III 2851). Posve jedinstveni oblik ima cipus koji se nalazi u crkvi sv. Martina smještenoj otprilike pola sata

²⁶ O piniji usp. Hülsen Röm, Mitt. XVIII 60 ff.; Strzygowski, na istom mj., 125; Petersen, na istom mj., 312; Kisa, Westd. Zeitschr., XXV, 43 ff.; Amelung, Skulpturen des Vatikan, 896. O češeru pinije kao dekoraciji rimskih nadgrobnih spomenika: Bruno Schröder, Bonner Jahrb., 108/9, str. 70.

vožnje južno od Aserije, s gornjim dijelovima zakopan u zemlji i koji služi kao potporanj menzi glavnog oltara /Sl. 54/. Umetak oponaša oblik koša ispletenog od vrbove šibe i ukrašenog trakama kakve su ponekad imali kamene urne (primjeri u muzejima Splita i Akvileje), usp. Altmann, Die röm. Grabaltäre, 253, Sl. 198. Unutar jednog polja obrubljenog kimom, a s tri strane festonom, nedovršeni natpis:

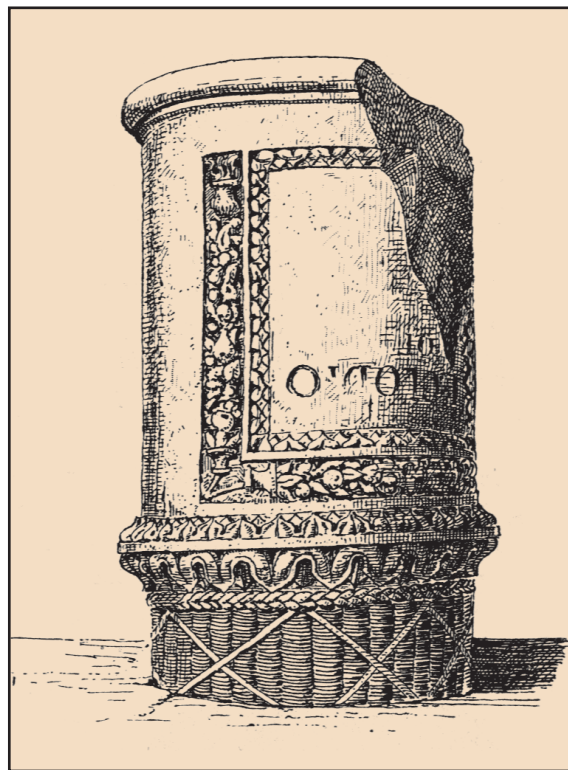
(L)ucio Clodio Q(uinti) f(ilio) IIII.

Na otprilike četvrtini periferije stražnje strane nema ukrasa.

Prijelazni oblik prema grobovima čini kamen iz Salone CIL III 2156 (danas u muzeju u Splitu) kod kojeg konusni umetak češera pinije stoji na jednom tijelu u obliku prizme. Prema epigrafskim kriterijima mnogobrojni cipusi ove vrste spadaju u 1. i 2. st.

n. Kr., neki možda početku 3. st., dakle vremenu kad je u Dalmaciji bilo uobičajeno spaljivanje leševa.²⁷ Izgleda, dakle, da ovi oblici cipusi predstavljaju jedan vrlo karakterističan oblik liburnskih kosturnica, pri čemu se, razumljivo, ne može prepoznati srodnost sa istočno-grčkim spomenicima.²⁸

20. Cipus liburnskog oblika, vrh je odlomljen, visina 1,39 m, donji opseg 1,88 m. Plašt cilindra ukrašen je gore i dolje akantom. Polje natpisa je visoko 0,35 m i 0,26 m široko, uokvireno kanelirom. Visina slova je od 0,062 do 0,02 m.

Sl. 54. Nadgrobni cipus

²⁷Iz Nina je najstariji poznati primjerak staklene urne s pepelom i Agripinin novčić, a najmlađi isto je takav, s Pertinakovim novčićem. U Saloni se prakticalo spaljivanje u 1. i 2. st., upitno je, da li i u 3. st., usp. Bulić, Bull. Dalm., 1903, str. 3 ff.: Inscrizione che ricorda Furius Camillus Scribonianus ... U Akvileji je bio običaj spaljivanja leševa i staklenih urni u augustinsko doba, a posebno je bio čest u flavijevsko doba, dok je u 2. st. bio rjeđi, a u 3. je nestao. Usp. Majonias Grabungsberichte in den Blättern der Zentral-Kommission und die Abhandlung Baron Ritters "Über Bernsteinfunde aus Aquileia", 1889, str. 102; 132; 244.

²⁸Usp. Pfuhl, Das Beiwerk auf den ostgriechischen Grabreliefs, Jahrbuch, XX, 88, Sl. 18, koji ukazuje na mogućnost izvođenja konusa iz falosa, dok Schröder uočuje, prije svega u tumulu groba, praoblik konusa, odn. češera pinije. Liburnska vrsta cipusa, kod kojeg su konus i podnožje izrađeni bez posebno oštrog razdvajanja, od jednog komada, pri čemu na taj način stvaraju organsku cjelinu, vjerojatno podupiru Pfuhlovu teoriju.

Tito
Laelio
Maximo
an(norum) XIX Trosia
Severa mater
f(ilio) p(iissimo) ili
p(osuit).

Za *Laelivs*, usp. natpis Trajanovih vrata. Na bazi je rupa za učvršnicu.

Sl. 55. Ulomak nadgrobne stele

21. Fragment jedne are; lijevi gornji kut je sačuvan; 0,32 m visok, 0,175 m širok, 0,14 m debeo. Visina slova je 0,04 m.

L(ucius) Dom[itius] Rufus

Usp. br. 28; oba komada nisu ni u kakvoj vezi.

22. Nadgrobna stela, na dnu slomljena, 0,65 m visoka, 0,52 m široka, 0,2 m debela. Iznad natpisnog polja obrubljenog kanelirom nalazi se zabatni trokut u čijem je središtu maska, a s obje su strane palmete. Visina slova iznosi 0,065 do 0,07 m /Sl. 55/.

L(ucio) Arrun | tio | Maroni....

Arruntius usp. br. 23 i 29.

23. Fragment, 0,25 m visok, 0,26 m širok, 0,07 m debeo. Visina slova je 0,045 m.

Možda.... *au]guri*
 ili ime *Au]guri[...*
[Arr]untia [... Flore]n-
tin[a....

24. Grobna stela, dolje slomljena, na donjoj strani kasnije otklesana, visoka 0,29 m, široka 0,35 m, 0,09 m debela. Iznad natpisnog polja uokvirenog valovitim linijama, u

sredini školjka, s njezine obje strane su dupini, a u kutovima klasje. Visina slova je 0,025 m /Sl. 56/.

*Maxim(a) e feliae(sic) |
kar(issimae) ann(ortim) V,
men(sium) | III, Maxima et |
Secundinus | parentis (sic)
pie | ntissim[i]...*

Za *Secundinus* usp. br.
7, 15.

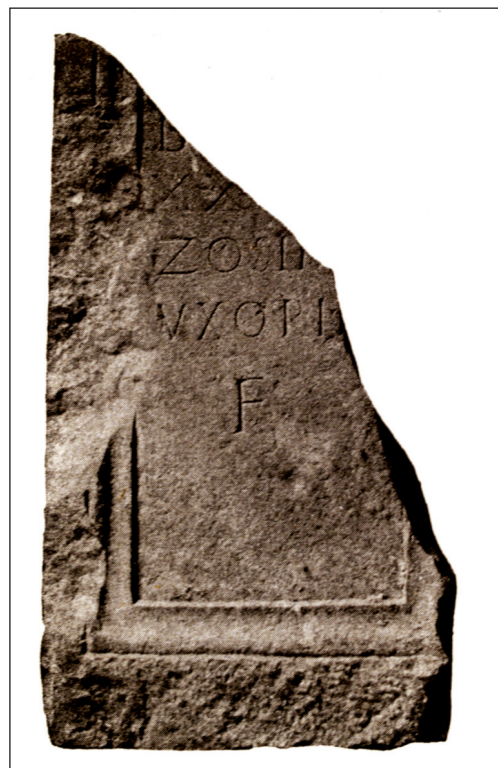
Sl. 56. Ulomak jedne nadgrobne stele

25. Fragment nadgrobne stele; nedostaje gornja polovica; visina fragmenta 0,73 m, širina 0,42 m, debljina 0,11 m debela. Natpisno polje uokvireno. Visina slova, redovi 1. -4. 0,035 m, 5. redak 0,05 m /Sl. 57/.

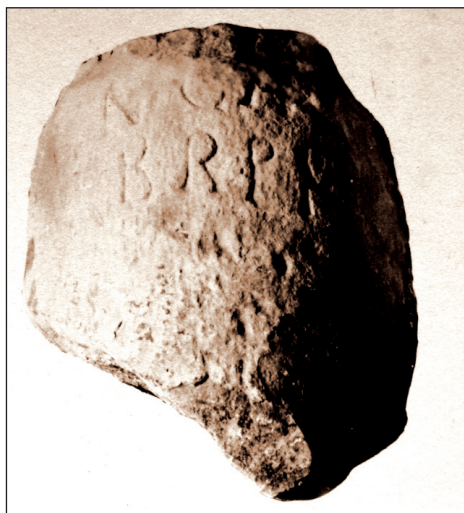
*.... ann(orum)] XX... Zosim[us] uxori
[b(ene) m(erenti)] f(ecit).*

26. Fragment, 0,17 m visok, 0,185 m širok, 0,065 m debeo. Visina slova iznosi 0,026 m. Lini-
je niza slova privučene.

.... pat]rono....

Sl. 57. Ulomak grobne stele

Sl. 58. Ulomak miljokaza

VIII. Pronađene izvan gradskih zidina, ku-
pljene od seljaka

a) Na njivi pred Trajanovim vratima:

27. Fragment miljokaza, visok 0,51 m, pro-
mjer 0,34 m, 0,37 m (eliptični promjer). Visina slova
je 0,06 m /Sl. 58/.

*D(omino)] n(ostro) Gal[erio Aug(usto) |
b(ono) r(ei) p(ublicae) n(ato).*

b) Na zapadnom uglu gradskih zidina:

28. Ara, gore slomljena, 0,41 m visoka, široka
0,29 m, debela 0,25 m. Visina slova je 0,019 do 0,026
m /Sl. 59/.

Sl. 59. Ulomak are

*[L(ucius)? D]omitiu[s] | R]ufus [L]atrae |
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Dedikant je možda identičan s osobom nave-
denom pod br. 21. Natpisi posvećeni Latri pronadjeni
su samo u Skardoni CIL III 2816, Nedinu III 2857-
59, 15042, 15043 i Karinu III 9970, 9971. Njezin
kult vjerojatno je bio ograničen na liburnsko podru-
čje. Slikovni prikazi ove božice nisu poznati. O kri-
votvorenju Ligorija s pogrješno shvaćenom bilje-
škom CLATRA, usp. CIL XI 350.

29. Nadgrobni cibus liburnskog oblika, vrh je
odlomljen, 1,26 m visok, donji promjer 0,06 m, visi-
na slova je 0,04 m.

*C(aio) Arrun tio Celeri | G(aius) Arrunt | ius
Seda | tus pater.*

Za Arruntius usp. br. 22 i 23.

Nešto južnije nađeno je:

30. Kamena ploča koja je pripadala nekom monumentalnom spomeniku, 0,86 m visoka, 1,15 m široka i 0,3 m debela. Dijelovi ornamentalnog obruba sačuvani su na prednjoj strani loše, a na lijevoj bočnoj strani prilično dobro /Sl. 60/. Visina slova 1. red 0,13 m; 2. i 3. red 0,1 m. Najvjerojatnije ga trebamo povezati s jednim malim fragmentom koji ovdje nije snimljen, a pronađen je pri iskopavanju uz crkvu, na njezinoj istočnoj strani. On je visok 0,47 m, širok 0,43 m i 0,07 m debeo. Visina slova je ista.

*L(ucius) Iulius [L(uci)? f(i)lius]
C[la]udia Pr[o]culus
sibi [et Se]x(to) Iulio
Actori et B[ar]bi[ae]...*

Sl. 60. Ornamentirana ploča (kosi prikaz)

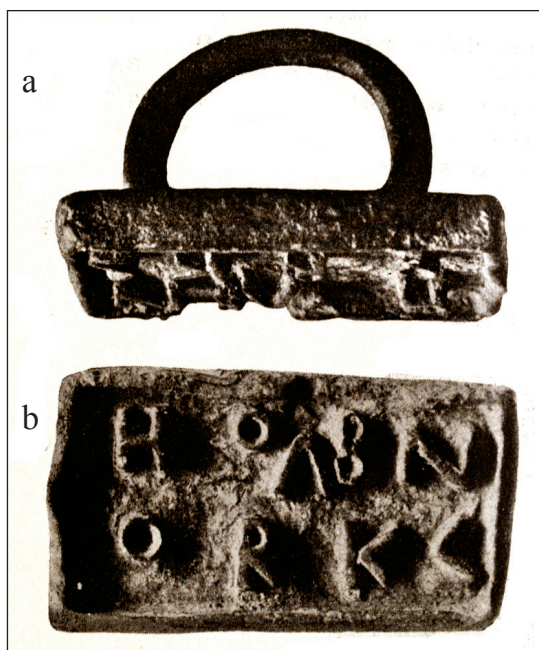
Za natpis C. Iulius C. F. Ser (gia) Aetor CIL III 3138 (Dalmatiae incertae) Furlanetto pretpostavlja da je salonitanskog podrijetla. Monumentalni spomenik vjerojatno je bio sličan onom posvećenom Pomponiju Veru u Saloni i drugima iste vrste u Akvileji (v. Bull. Dalm., 1903, ploča III, IV, V).

Iskopavanja na mjestu nalaza većega ulomka pokazala su da je poslužio kao pokrov za jedan siromašni grob koji je kao jedini prilog imao lucernu s pečatom CRESCES. Dakle, oba su fragmenta su već u starom vijeku bila razvučena.

31. Na kraju još treba navesti jedan brončani pečat. Površina natpisa 0,03 m visoka, 0,05 m široka, na poleđini se nalazi brončani stremen /Sl. 62 a, b/.

Sl. 61. Natpis na ploči

Sl. 62 a, b) Brončani pečati

H(ermes?) A(ugusti) n(ostri)
r(allonis) k(astrensis)
c(ommentariensis?).

Kružni znakovi po svoj su prilici interpunkcije. O ratio castrensis usp. Hirschfeld, Unters. z. röm. Verwaltungsg., 192-200; nadalje natpisi CIL VI 8518, 8519 (*comm(entariensis) rat(ionis) kastr(ensis)*). Moguće je da je na zadnjem slovu C početak imena nekoga nižeg vojnog odreda ratio castrensis.

Glineni pečati

a) Opeke

Osim po jednog primjerka već navedenih opeka LEG VIII AVG i LEG III FF pronađeni su pečati PANSIANA.

PANSIANAS° vgl. CIL III 3213^{2c}; V 8110₇;
 XI 668₅₂

T·PANSIANSS° = CIL XI 668_{57g} i

C·CÆSAR·PNS = CIL III 3213₄; XI 668_{5abcg}

TICLAVIPASI = CIL V 8110_{22a}

LODAMBROS = CIL III 3214₂; V 8110₇₀;
 XI 668₉₇₉

RCP *C(ai) Iuli Africa[ni]*
 = CIL III 3214₈; V 8110₉₇

SOLONAS = CIL III 321_{13a-cgh}; V 8110_{136g};
 XI 668₇

T·R·DIA = CIL III 1018₃₄₃; V 8110₁₂₃; XI
 668₉₁₉₉

RACVLAE = CIL III 140₃₃

TCOEL *T(itii) Coel[is]* = CIL V 8110₆₈.

U vezi s Officina Pansiana usp. CIL V, str.
 957.

b) Lucerne

ATIMETI = CIL III 3215₃

CRESCES = CIL III 3215₅

FORTIS = CIL III 3215₇

VIBIANI = CIL III 32151₇

Još se može navesti fragment jedne kršćanske glinene lucerne.

3. Mali nalazi

Eksploatacija malih nalaza bila je neznatna, što se može objasniti prekopavanjem terena koji se stoljećima upotrebljavao kao groblje. Izdašnost drugih mjesta dokazuje lijepa zbirka lomljenih (izrezanih) kamena i novčića, koji većim dijelom potječu iz Aserije i koje posjeduje gospodin profesor Modrić u Zadru.

Brončani predmeti

Jedna fibula certosa; tri rimske provincijske fibule, jedna lučna fibula; dvije fibule kasnorimskih oblika, među njima jedna pločasta fibula s ostacima plave podloge emajla; stilus, rad u tri dijela različito narebren, na spojnom komadu četiri dijagonalno postavljena dječja lika; jedna mala brava.

Falera izrađena od tankog lima /Sl. 63/; glava Meduze u ookvirena kimom, s obje strane, gore i dolje nalaze se zatikači pomoću kojih je bila pričvršćena za podlogu (s obzirom na slične primjerke, usp. Bericht des Vereins Carnuntum za 1904, Sl. 46; Koepp, Die Römer in England, Sl. 64 u sredini); ključić; zvono sa željeznim klatnom. ziehen

Željezni predmeti:

Devet vrhova strijela, djelomice za umetanje u držak, a djelomice da se na njega nataknu. Vrh okrugao ili dvosjekli, trosjekli, četverosjekli.

Alati: motika, čekić, sjekira, srp, tri sječiva noža, četiri ključa, dvije kopče.

Koštani predmeti:

Češljic, ukosnica, na gornjem kraju Venera koja suši kosu; stilus.

Glineni predmeti:

Mnogobrojni fragmenti posuđa.

Od predmeta izrađenih od kamena pronađen je jedan oltarić, 0,082 m visok, 0,048 m širok i isto tako dubok, bez natpisa, nadalje jedna četverokutna urna i poklopac jedne oble urne; ulomci nekoliko ručnih mlinaca i, napokon, jedan 0,26 m visok vrh vapnenačkog potpornja za gredu u obliku grifinove noge (pronađen na Trajanovim vratima).

Beč

HANS LIEBL
WILHELM WILBERG

Sl. 63. Falera